

Cultuur-historisch tijdschrift **OudRhenen**

OudRhenen

Rhenen-Achterberg-Elst ■ jaargang 42 ■ nummer 1 ■ januari 2023

Rhenen, de rampjaren 1672 – 1673 en de rol van prins Rupert

**Het Joods pension
van de gezusters Klein in Rhenen**

**Hendricus Hubertus Kemperman,
het eerste hoofd van de Cuneraschool**

Van de redactie

Beste lezer van Oud Rhenen,

Vanuit de redactie willen wij al onze lezers bedanken voor hun interesse in Oud Rhenen in het voorbije jaar en wensen wij allen het allerbeste toe voor 2023! Gelukkig Nieuwjaar!

Voor u ligt alweer de vijfde uitgave van Oud Rhenen in de vorm die wij hanteren sinds september 2021. Wij merken dat mensen gewend zijn geraakt aan de opmaak en inhoud van Oud Rhenen nieuwe stijl. Wij merken dit aan de lezersreacties maar ook aan de actieve bijdragen. Wat ons ook zeer verheugt is dat wij kunnen medelen dat ons verkoopaantal een stijgende lijn vertoont.

Wij zijn blij dat wij ook dit keer weer konden putten uit een ruime keur van artikelen. Blijft u vooral insturen, ook al kunnen wij uw artikel misschien niet meteen plaatsen, wij hebben graag wat achter de hand voor als het aanbod misschien wat minder royaal uitvalt dan gewild.

Wij zoeken nog altijd adverteerders. Adverteren in Oud Rhenen is een goede investering. Voor een zeer redelijk bedrag wordt uw advertentie geplaatst in een blad dat mensen steeds opnieuw oppakken en dat niet in de papierbak terecht komt. Uw advertentie blijft dus steeds de aandacht trekken .

U kunt Anne Uiterwijk benaderen voor verder details. E-mail: auiterw@planet.nl

De eerstvolgende uitgave van Oud Rhenen is eind mei en we nodigen u graag uit om uw bijdragen aan te leveren, bij voorkeur vòòr 7 april.

Conchita de Jong

Pieter Vis

Artikelen die onderzoeksresultaten van recent historisch onderzoek presenteren hebben de voorkeur.

- Het artikel moet toegankelijk, lezenswaardig en inspirerend zijn;
- het artikel is niet te lang (1.500 tot maximaal 3.500 woorden) en rijk geïllustreerd;
- Wij kunnen een tweetal grote artikelen (max 3500 woorden) plaatsen en een viertal kleine, dat betekent dat niet altijd gegarandeerd kan worden dat uw artikel in de eerstvolgende editie terecht komt;
- Het artikel moet voor de geschiedschrijving van Rhenen, Achterberg en Elst als geheel van belang zijn;
- aanleveren in Word, afbeeldingen minimaal 300dpi.

Inhoud

In dit nummer...

4 Rol van prins Rupert rampjaar 1672/73

Prins Rupert/Ruprecht van de Palts speelde een belangrijke rol tijdens het rampjaar. Hij was een van de zonen van de Winterkoning Frederik van de Palts en de Engelse koningsdochter Elizabeth uit het huis Stuart, de stichters van het Koningshuis te Rhenen.

12 Het Joods pension van de gezusters Klein in Rhenen

In 1932 sloot het Joodse 'koshere' pension in de Rijnstraat in Rhenen zijn deuren. Het bood tot dan toe onderdak aan Joodse pensiongasten en handelsreizigers. Hoe lang het Joodse pension heeft bestaan is niet bekend, maar wie zijn uitbaters waren is onlangs duidelijk geworden tijdens het onderzoek naar Joodse oorlogsslachtoffers uit Rhenen.

23 Kemperman, het eerste hoofd van de Cunerashoel

Henk Kemperman, geboren in Sinderen, Achterhoek, wil graag het onderwijs in. Hij is achttien als hij zijn onderwijssakte behaalt. Het duurt echter nog drie jaar voordat hij aan de slag kan. In 1929 krijgt hij zijn eerste benoeming aan de St. Carolusschool in Cothen. Daar blijft hij tot 1938. Daarna een aanstelling in Borne. Dan volgt in 1952 zijn benoeming tot hoofd van de nieuwe Cunerashoel in Rhenen. Daar zal hij blijven tot aan zijn pensioen, oktober 1972.

En verder...

- 10 Test met virtualrealitybril geslaagd
- 19 Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen
- 30 Wie weet iets over...
- 30 Reacties lezers
- 31 Kunstenaars in Rhenen
- 32 Uit het HVOR-bestuur
- 33 Vroeger en nu
- 34 Colofon en verantwoording

Afbeelding voorblad: *Prins Rupert*, Peter Lely, 1666-1671, Yale Center for British Art in New Haven Connecticut.

Rhenen, de rampjaren 1672 – 1673 en de rol van prins Rupert

Afb.1. Lodewijk XIV trekt bij het Tolhuis bij Lobith de Rijn over, 12 juni 1672. Schilderij van Adam Frans van der Meulen, 1672-1690. Rijksmuseum Amsterdam

Het kan de lezer van Oud Rhenen nauwelijks zijn ontgaan dat in 2022 de herdenking van het rampjaar 1672 plaats heeft gevonden. Zelf zijn wij in de afgelopen jaren ook niet gespaard gebleven voor allerlei vormen van ongenoe- gen en tegenslag. Plagen, crises en oorlogen zijn blijkbaar jammer genoeg van alle tijden. De jaren 1672 en 1673 zijn ook voor Rhenen en omgeving jaren geweest die een zwaar stempel hebben gedrukt op haar verdere ontwikke- ling. Een persoon die destijds zeer op de achtergrond aan Rhenen was verbonden, maar wel een belangrijke rol in het conflict heeft gespeeld, zal in dit artikel ook nader worden belicht: prins Rupert/Ruprecht van de Palts (1619-1682). Een van de zonen van de Winterkoning Frederik van de Palts (1596-1632) en de Engelse koningsdochter Elizabeth (1596-1662) uit het huis Stuart, de stichters van het Koningshuis te Rhenen.

Inval van de Fransen

In het eerste nummer van Oud Rhenen uit het jaar 2000 neemt onze erevoorzitter Henk Deys in een artikel met de titel *'Rhenen en het Rampjaar 1672'* ons mee naar deze tijd. Een prachtbron om te gebruiken voor een terugblik op de gevolgen voor Rhenen. Rhenen speelde uiteraard een zeer marginale rol in het grote geheel van in feite een Europees conflict, veroorzaakt door de zeer ambitieuze en rancuneuze Franse koning Lodewijk XIV (1638-1715). Deze had niet kunnen verkroppen dat de Republiek der Verenigde Nederlanden (hierna steeds 'De Republiek' ge- noemd) in 1668 een verbond (de zogenaamde 'Triple Alli- antie') met Engeland en Zweden was aangegaan. Dit om de steeds verdergaande invloed van Frankrijk in de Spaanse Nederlanden een halt toe te roepen. Ook de economische voorspoed van de Republiek was hem een doorn in het oog. Voorafgaand aan de inval van 1672 had hij de

Afb. 2. Kaart van Rhenen door Van Deventer, 1568. Links van Rhenen bij de Rijn het door de Fransen in 1673 vernielde veerhuis. Catalogusnummer 206058. Het Utrechts Archief

Zweden met een aanzienlijk bedrag weten los te weken van de Triple Alliantie. Ook zijn neef, de Engelse koning Karel II (1630-1685), wist hij op die manier aan zich te binden. Tevens zag Karel II graag dat zijn neef prins Willem III van Oranje-Nassau (1650-1702) de macht naar zich toe zou trekken als stadhouder in de Republiek. Dit ten koste van de raadspensionaris Johan de Witt (1625-1672) en zijn mederegenten. Met tevens de hulp van de Duitse bisdommen Münster en Keulen viel Frankrijk in mei 1672 de Republiek over land aan. Op 12 juni 1672 staken de Franse troepen een doorwaadbare plaats van de Rijn bij Lobith over, met als gevolg dat de verdedigingslinie langs de IJssel moest worden opgegeven door de troepen van de Republiek. Deze troepenconcentratie had ook voor Rhenen gevolgen gehad in de maand mei van 1672. De Staten van Utrecht hadden Rhenen de opdracht gegeven om 80 man te vorderen voor de verdediging van de in allerijl opgerichte IJssellinie. De leiding van de eenheid uit Rhenen lag onder meer in handen van burgemeester Vonck van Lienden, die met de rang van kapitein maar weinig heeft kunnen bijdragen aan de nauwelijks te verdedigen linie. Onder aanvoering van de bekende legeraanvoerders maarschalk de Turenne (1611-1675), de prins van Condé (1621-1686) en de hertog van Luxemburg (1628-1695) vielen de Franse legereenheden vliegensvlug de Republiek binnen. Op 13 juni verzamelden zich de terugtrekkende troepen van de Republiek bij Wageningen en trokken vervolgens door Rhenen richting de stad Utrecht. Helaas gingen bevriende troepen van bondgenoot Spanje zich te buiten aan plunderingen in Rhenen en later ook in Amerongen. Het begin van een uiterst nare periode voor Rhenen en omgeving.

Rhenen bezet en geteisterd

De periode van de bezetting door de Fransen ging niet alleen gepaard met bestuurlijke en economische veranderingen, maar ook met een wijziging in het belijden van religie. Al direct in juli 1672 zagen de katholieken in Rhenen een mogelijkheid om weer gebruik te kunnen maken van de Cunerakerk. Een door de Fransen aangestelde pastoor, luisterend naar de naam Lambertus van Gendt, maakte daar dankbaar gebruik van voor de zeer kleine gemeenschap (slechts 12 families) te Rhenen. De sinds de Reformatie in groten getale beoefende protestantse geloofsbelijdenis werd in de kerk onmogelijk gemaakt. Net als het mogen gebruiken van de begraafplaats in en om de kerk. Tevens werd veel van het houten meubilair uit de kerk vernield, met als triest slotstuk de verwoesting van de preekstoel bij het terugtrekken van de Fransen in november 1673. Na het verdwijnen van de Franse bezetting zouden de nog overgebleven leden van de katholieke families daar financieel flink voor moeten bloeden. De kosten voor de nieuw te maken inrichting werden op hen verhaald.

Bestuurlijk was er ook een belangrijke wijziging gekomen voor Rhenen. De Franse intendant Louis Robert had nu in feite de meeste macht in bezet gebied. Hij was verantwoordelijk voor het innen van de belastingen en de inkwartiering van de troepen in de steden en dorpen. Ook Rhenen ontkwam begin 1673 niet aan dit lot. De inkwartiering en de vordering van allerlei goederen waren in mei 1673 Rhenen met haar 900 inwoners zo machtig geworden dat veel bewoners de plaats wilden verlaten. Niet alleen inkwartiering, maar ook passerende eenheden trokken nog een extra wissel op de beperkte capaciteit. Twee compagnieën cavalerie van de hertog van Enghien moesten ook maar worden voorzien van proviand en onderdak, inclusief hun paarden. Ondanks een reglement van inkwartiering werd dat vaak geschonden en werd er extra hooi, haver, vlees, vis, wijn en meer van dat soort

Afb. 3. De door de Fransen opgeblazen Westpoort ongeveer 1647-1648., Rembrandt van Rijn, tekening. Collectie Teylers Museum

proviand gevorderd. Naast de ellende van de inkwartiering kon de Franse bezettingsmacht ook eens in de twee maanden 2.000 gulden aan schattingen opleggen. Bij het niet voldoen van dit bedrag kon er worden gestraft in de vorm van brandstichting, plundering of gevangenneming. Vanaf februari 1673 kreeg de bezettende macht tevens de steun van een door hen benoemde nieuwe schout, namelijk Willem Palmert. Deze volgde de naar niet-bezet gebied gevluchte Johan van der Dussen op. Bij het vertrek van de Fransen raakte de katholieke Palmert zijn functie als schout weer kwijt.

Vernieling en bevrijding

In september 1673 keerden de kansen voor de Republiek met de verovering van Naarden en helemaal met de belangrijke inname van Bonn in november. Frankrijk raakte zo een essentiële basis aan de Rijn kwijt voor wat betreft haar bevoorrading en werd gedwongen haar troepen terug te trekken. In dezelfde novembermaand kwamen de Staten van Utrecht met de intendant Louis Robert overeen dat de terugtrekkende Franse eenheden goed geordend het gebied zouden verlaten. Helaas pakte dit voor Rhenen anders uit. Veel tabaksschuren werden vernield, net als de boerderijen van Remmerden en de buurtschap Grebbe. Twee van de drie stadspoorten werden opgeblazen, maar gelukkig kon de verwoesting van de Rijnpoort worden afgekocht. Door het opblazen van de twee poorten werd de Cunerakerk ook nog beschadigd. Buiten de kern van de stad Rhenen werd het veerhuis in de Palmerswaard vernietigd, gelegen vlakbij de Koningswei met de Koningsboomgaard van het Koningshuis, dat nog immer in handen was van familie van Frederik van de Palts.

Prins Rupert en zijn jeugd

Een van die familieleden was het vierde kind van Frederik van de Palts en zijn Engelse echtgenote Elizabeth Stuart. Dit vierde kind luisterde naar de naam Rupert of in het Duits Ruprecht. In oude Nederlandse publicaties kom je hem vaak als prins Robert tegen. Als enige van de 11 kinderen werd hij geboren in de plaats waar zijn vader slechts kort zijn residentie van kon maken, de stad Praag van het koninkrijk Bohemen. In deze stad werd hij bijna een jaar na zijn geboorte vergeten toen zijn familie hals-overkop het land moest verlaten na de verloren slag bij Wittenberg. Zijn babygehuil viel uiteindelijk iemand op en zo kon hij nog worden meegegeven met een van de laatst vertrekkende koetsen. Uiteindelijk kon de familie uitwijken naar Den Haag, waar Rupert een groot deel van zijn jeugd zou doorbrengen. Hier volgde hij ook zeer succesvol onderwijs en bleek talent voor wiskunde en chemie te hebben, alsook voor kunstwetenschappen.

Afb.4. The Great Executioner, een mezzotint gemaakt door Prins Rupert in 1658. Metropolitan Museum of Art, New York

Zijn importantie voor 1673 en Rhenen

De interesse voor Rupert in relatie tot het tijdsbestek van dit artikel, heeft te maken met zijn functie in 1673. In dat jaar was hij de opperbevelhebber van de gecombineerde Engels/Franse vloot die de vloot van de Republiek moest verslaan om zo een landing van troepen in Zeeland of Holland mogelijk te maken. Met zo'n landing was de val van de Republiek snel tot stand gekomen en daarmee ook het lot van Rhenen. De Republiek zou namelijk in verschillende stukken worden opgedeeld bij een nederlaag. Naast zijn belangrijke functie is Rupert ook voor Rhenen interessant omdat hij in 1671 het eigendom van het Koningshuis te Rhenen van zijn oudere broer Karl Ludwig (1617-1680) had verworven. Al met al redenen genoeg om stil te staan bij het leven van deze prins. Het lijkt opmerkelijk dat iemand die lang genoten heeft van de gastvrijheid en opleidingsmogelijkheden van de Republiek, daar later tegen ten strijde zou trekken. Hij stond daar echter zeker niet alleen in. Het kwam in die tijd veel meer voor. Zo bestond de bemanning op het schip De Gouden Leeuw van luitenant-admiraal Cornelis Tromp (1629-1691) in 1673 uit ongeveer 8% Schotten. Nationaliteiten dienden vele belangen in de 17e eeuw, zolang er maar werd betaald.

Familiebanden en terugkeer naar Engeland

Helemaal vreemd is het ook weer niet dat Rupert als vlootvoogd voor Engeland heeft gestreden. Zijn moeder was tenslotte een Engelse koningsdochter. Na de restauratie van de Stuarts in 1660 en het aan de macht komen van Karel II, was er ook weer perspectief voor Rupert en sommige van zijn familieleden. Elizabeth en haar zoon Rupert vestigden zich weer in Engeland. Lang kon Elizabeth niet genieten van haar terugkeer, want in 1662 kwam zij daar te overlijden. Voor haar overlijden drong zij bij haar oudste zoon aan om het Koningshuis te Rhenen aan haar lievelingszoon Rupert over te dragen. Helemaal voor hem nam zijn oudere broer, de keurvorst Karl Ludwig, daar maar aarzelend een besluit over en pas in 1670/1671 kwam men tot een vergelijk. Het Koningshuis te Rhenen viel definitief toe aan Rupert. De controverse leidde tussen de beide broers tot een definitieve breuk. De band was al nooit erg hecht geweest.

Veelzijdige loopbaan

Dat Rupert het tot opperbevelhebber van de vloot bracht, lag gezien zijn verleden wel enigszins voor de hand. Op zeer jonge leeftijd vocht hij met eenheden van de Republiek in de Tachtigjarige Oorlog tegen de Spanjaarden, onder meer in 1637 bij Breda. Later nam hij ook deel aan het strijdgewoel van de Dertigjarige Oorlog in Duitsland en werd daar in 1638 gevangengenomen. Tijdens zijn gevangenschap in Linz was er gelegenheid om weer tijd te besteden aan zaken waar zijn belangstelling naar uitging. Rupert was een intelligent, gepassioneerd en veelzijdig iemand en had een grote voorkeur voor wiskunde, scheikunde en kunst. Vreemd is het dan ook niet dat de

Afb. 6. Luitenant-admiraal-generaal Michiel de Ruyter, Ferdinand Bol, 1667, Rijksmuseum Amsterdam

Afb.5. Het Engelse schip Royal Prince en de Nederlandse Gouden Leeuw wisselen op zee saluutschoten uit, 1664, Willem van de Velde de Oude.

'mezzotint- druktechniek' ¹⁾ aan hem werd toegeschreven, ook al bleek later dat dit niet uit zijn koker kwam. Wel was hij een getalenteerd maker van dit soort etsen. Na het einde van zijn gevangenschap in 1641 vestigde hij zich in Engeland om zijn oom, koning Karel I (1600-1649), te helpen in de strijd van de twee Engelse Burgeroorlogen. Als legeraanvoerder van de koninklijke Engelse cavalerie was hij zeer succesvol, maar kon hij het uiteindelijke lot van het koninkrijk niet gunstig beïnvloeden. Na de militaire nederlagen in 1645 werd hij in 1646 uit Engeland verbannen en zijn oom Karel I werd in 1649 onthoofd. In 1648 probeerde hij als hoofd van de koninklijke vloot de belangen van zijn oom te verdedigen, maar ook dit mocht niet baten. Pas na 1660, bij de restauratie van het koningshuis in Engeland, kon hij samen met zijn moeder terugkeren naar haar geboorteland. Zijn eerdere maritieme belevenissen hadden een gunstige invloed op zijn verdere carrière in Engeland. Zijn benoeming tot admiraal volgde snel en zo maakte hij als vlootvoogd en eskadercommandant de grote zeeslagen van de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667) mee. Hij stond zijn mannetje in de slagen bij Lowestoft (raakte gewond), de Vierdaagse Zeeslag en de Tweedaagse Zeeslag. De tocht naar Chatham van De Ruyter in 1667 moest hij relatief hulpeloos, maar wel strijdvaardig, aan land doorstaan. Niettegenstaande zijn laatste negatieve ervaring bij Chatham was Rupert in 1673 beschikbaar voor het varende opperbevel van een gecombineerde Engels/Franse vloot. Dit opperbevel was hem ten deel gevallen doordat Jacobus/James, de hertog van York (1633-1701) en tevens de broer van de koning, openlijk het katholieke geloof was gaan belijden en daardoor geen publieke functies meer mocht bekleden. De gezamenlijke Engels/Franse vloot

¹⁾ Het mezzotint-procedé werd uitgevonden door de Duitse beroepsmilitair Ludwig von Siegen (1609 - c.1680). Het 'wiegijszer', een instrument om fijne puntjes aan te brengen in de koperen plaat, schijnt uitgevonden te zijn door prins Rupert, die de techniek in Engeland introduceerde.

was numeriek in overtal ten opzichte van de vloot van de Republiek (76 tegen 52). Die laatste had weer het voordeel van de eenheid van bevelvoering en dat zou ook blijken tijdens de drie volgende zeeslagen.

Opperbevelhebber van de gecombineerde vloot

Op 2 juni 1673 voer de vloot onder bevel van prins Rupert uit richting Zeeland, waar de vloot van de Republiek zich bij Schooneveld niet ver vandaan had gepositioneerd, verdedigend handig vlakbij allerlei ondiepten. Het doel van prins Rupert was om de vloot onder leiding van luitenant-admiraal-generaal Michiel de Ruyter (1607-1676) te verslaan en te verdrijven, en om vervolgens met in Engeland gelegen landingstroepen de Republiek binnen te vallen. Tijdens de negen uur durende zeeslag die begon aan het eind van de ochtend op 7 juni zou Rupert, hoewel de aanvallende partij, vrij voorzichtig opereren, onbekend als hij was met de vele ondiepten. Het tactisch sterk opereren van De Ruyter zorgde ervoor dat de Fransen zich moesten terugtrekken uit de linie en ook de Engelsen onder Rupert moeite hadden die linie te handhaven. De materiële schade was bij beide partijen groot, maar niet groot genoeg om de strijd definitief te staken.

Rupert hoopte nu de vloot van zijn tegenstander naar open vaarwater te lokken om zodoende meer gebruik te kunnen maken van zijn zwaarder bewapende schepen. Op 14 juni werd hij echter toch verrast door het uitlopen van De Ruyter met zijn schepen, weg van de ondiepten. De Ruyter had gewacht op een gunstige noordwesten wind en had in de tussentijd zowel versterking van schepen als van bemanning en proviand gehad, in tegenstelling tot Rupert en de zijnen. Wat tevens ongunstig voor Rupert uitpakte was dat, net toen de vijand zich verplaatste, zijn onderbevelhebber admiraal Spragge (1620-1673) zich aan boord van zijn schip bevond. Om nu te voorkomen dat het smaldeel van Spragge te lang zonder leiding zou moeten opereren, nam Rupert zelf het initiatief. Dit initiatief werd niet goed begrepen door zijn bondgenoten, wat uiteindelijk leidde tot chaos in zowel de Engelse als Franse eskaders. Het diverse malen hijsen van het aanvalsssein (de bloedvlag) door Rupert werd door niemand van zijn eenheden waargenomen. Van die wanorde wisten de eskaders van de Republiek goed gebruik te maken en zij konden daardoor gedurende de zeeslag de vijand van haar doel afhouden.

Na deze beide zeeslagen kwam er nu ook kritiek op het beleid van prins Rupert. Zijn onderbevelhebber Spragge sprak zelfs over: "zo'n slecht gevoerde slag had hij nog nooit meegemaakt". Rupert had wel dapper gestreden, maar weinig beleidvol en met een briljant strateeg en tacticus tegenover zich. Zowel in Engeland als in de Republiek was er veel naijver tussen de verschillende vlootvoogden en ondanks de kritiek hield Rupert het vertrouwen van zijn neef de koning.

Afb.7. Slag bij Kijkduin 21 augustus 1673. Cornelis Tromp (links) en Eward Spragg (midden) in gevecht, ca 1675, Willem van de Velde de Jonge, Rijksmuseum

Slag bij Kijkduin

Tot grote vreugde van Rupert had De Ruyter begin augustus zijn defensieve positie voor Zeeland op bevel van stadhouder prins Willem III moeten verlaten. Een terugkerende handelsvloot uit Oost-Indië moest worden opgevangen en dat vergde een offensievere en meer noordelijke positie in de buurt van Texel. Op 21 augustus kwamen de beide vloten voor de kust van Kijkduin bij Den Helder, onder toezien oog van veel toeschouwers op de duinen, tot een treffen. Het geluk was opnieuw niet aan de zijde van Rupert. Juist tijdens zijn startmanoeuvre draaide de wind en eindigde deze actie weer in wanorde. Zijn aanval moest hij daardoor afbreken. De Zeeuwse luitenant-admiraal Banckert had in de tussentijd het Franse eskader onder leiding van admiraal graaf d'Estrees aangevallen, waardoor deze laatste na een zwaar gevecht besloot de strijd te verlaten. Nu kon de gehele vloot van de Republiek zich richten op de overgebleven kleinere Engelse vloot. Rupert kreeg het zwaar te verduren, maar kreeg door het draaien van de wind een hem gunstige loef. De opeenvolgende gevechten worden omschreven als de zwaarste ooit die de deelnemende partijen hadden meegemaakt. Een sein van Rupert aan de Fransen om hem te hulp te komen werd door hen genegeerd of niet opgemerkt, wat tot zeer veel onvrede bij de Engelsen leidde. Om acht uur in de avond, het gevecht meer dan zat, gingen de moegestreden partijen uit elkaar. De strijd eindigde onbeslist en het verlies aan mensen was zeer groot. Zo'n 3.000 manschappen kwamen om, net als de Engelse admiraal Spragge en de viceadmiraals De Liefde en Sweers van de Republiek. Opnieuw was het niet gelukt om een landing uit te voeren op de Zeeuwse of Hollandse kust en daarmee waren de drie zeeslagen strategisch een overwinning voor de Republiek. Het onderlinge wantrouwen tussen Engeland en Frankrijk was gedurende de zeeslagen zo groot geworden dat van een verder gezamenlijk uitvaren niets meer kwam. Hier vloeiende mede uit voort dat Engeland in 1674 separaat met de Republiek een vredesverdrag sloot.

Nieuwe levensfase en civiele carrière

Voor prins Rupert betekende het dat hij niet meer zou optreden op het strijdtoneel. Hij had nu meer gelegenheid om zich te wijden aan de door hem zo geliefde wetenschap in Windsor Castle, waarvan hij sinds 1668 gouverneur was. Enkele ruimten werden ingericht om te kunnen dienen als laboratorium voor allerlei experimenten. Meestal hadden die een militair karakter, zoals experimenten met het Rupertinoe snelvuur-marinekanon, een pistool dat meerdere kogels kon afvuren, of sterk verbeterd buskruit. Ook op ander gebied was hij inventief. Zo vond hij onder meer een nieuwe messinglegering uit en was hij succesvol in het breken van codeercodes. Het was dan ook niet verwonderlijk dat hij de wetenschappelijke organisatie Royal Society een warm hart toedroeg. Naast de wetenschap had Rupert nu ook meer tijd voor zijn directeurschap (sinds 1670) van het in Canada opererende bedrijf Hudson's Bay Company met het alleenrecht op de pelshandel aldaar. Het bedrijf bestaat nog altijd, maar dan wel met een veranderde dienstverlening. Hier in Nederland kennen wij het voornamelijk van een vrij ongelukkige voortzetting van een aantal V&D-panden van 2017 tot 2019.

Nalatenschap

Je zou vermoeden dat er nu ook eindelijk gelegenheid was om het Koningshuis in Rhenen te gaan bezoeken. Volgens Eliot Warburton, die in 1849 in drie delen de 'Memoirs of Prince Rupert, and the cavaliers' uitbracht, werd dit door Rupert voornamelijk aan vrienden ter beschikking gesteld. Na zijn overlijden in november 1682

Afb.8. Frances Bard, ca 1670, Peter Lely, privé collectie

Afb.9. Margaret Hughes, 1672, Peter Lely, Herbert F. Johnson Museum of Art

en begrafenis in de Westminster Abbey werd zijn nalatenschap verdeeld en de belangrijkste erfgenamen waren zijn zoon Dudley en zijn dochter Ruperta. Tot ongenoegen en afschuw van zijn familie was Rupert nooit getrouwd geweest, maar had hij wel bij Frances Bard (1646 - 1702) een zoon, genaamd Dudley (1667 -

1686), verwekt en bij de (eerste professionele) actrice (voordien werden vrouwenrollen door mannen gespeeld) Margret Hughes (1630 - 1719) een dochter, genaamd Ruperta (1671 - ?). Beide kinderen waren door hem erkend. Zijn zoon Dudley erfde het Koningshuis te Rhenen, maar heeft daar nooit van kunnen profiteren. Hij overleed al in 1686 aan opgelopen verwondingen bij het beleg van Boedapest in 1686. Uiteindelijk vererfde het Koningshuis naar de zuster van Rupert, Sophia (1630 - 1714), getrouwd met de hertog van Brunswijk Lüneburg, die vanaf 1692 keurvorst van Hannover was. Dochter Ruperta trouwde een militair en parlamentslid, die het nog bracht tot generaal in het Engelse leger begin 18e eeuw.

Na het overlijden van Rupert in 1682 had zijn minnares Margret Hughes het moeilijk om haar dure levensstijl (zij hield van gokken) vol te houden, ondanks een ruimhartige nalatenschap. Zo heeft zij de van Rupert gekregen oorbellen, die hadden toebehoord aan zijn moeder Elizabeth, verkocht aan de hertogin van Marlborough. Ook een parelketting, geschonken door Frederik van de Palts aan zijn vrouw Elizabeth bij hun huwelijk, werd door haar verkocht aan collega-actrice Nell Gwyn. Juwelen die ongetwijfeld ook in Rhenen zijn gedragen maar dan decennia daarvoor.

In tegenstelling tot de snelheid waarmee sommige juwelen uit het bezit van zijn familie verdwenen zijn na zijn dood, bleef zijn naam vereeuwigd. In het westen van Canada heb je de stad Prince Rupert en in Quebec de rivier Rupert. Hier in Nederland is zijn naam nog het meest verbonden met die voor hem ongelukkige zeeslagen uit 1673 en in Rhenen een klein beetje met het Koningshuis en zijn ouders Frederik en Elizabeth.

Test met virtualrealitybril geslaagd

Vismarkt (tegenwoordig Markt geheten), afbeelding uit model Virtueel Rhenen

De werkgroep Virtueel Rhenen bouwt gestaag aan het computermodel van de stad Rhenen zoals dat er vermoedelijk heeft uitgezien in de periode van 1650 tot 1750. Dit model is te zien en te bedienen in het Stadsmuseum Rhenen en wordt geregeld geüpdatet met nieuwe versies. Met een controller kan de bezoeker door de stad wandelen en ook het voormalige Koningshuis van binnen bekijken. Toch was het voor de werkgroep duidelijk dat ook andere interfaces dan een controller, toetsenbord of muis mogelijk moesten zijn. Een van die opties is het gebruiken van een speciale bril om als het ware in het model te lopen om de stad als werkelijkheid te ervaren.

Wat is virtual reality?

Virtual reality (VR) is een techniek om een door een computer gegenereerd beeld te laten ervaren als een zichtbare werkelijkheid. Dit wordt bereikt door gebruik te maken van een speciale bril, die twee kleine beeldschermen heeft die, net als de menselijke ogen, iets verschillen in beeld-

hoek. Daardoor ontstaat diepte, zoals we dat ook met onze eigen ogen ervaren. Op de bril zitten sensoren die ervoor zorgen dat bij beweging van je hoofd de getoonde beelden blijven corresponderen met de kijkrichting. Virtual reality geeft je het gevoel dat je mentaal en fysiek in een andere (virtuele) wereld bent.

Waar wordt VR voor gebruikt?

Virtual reality wordt van oudsher (medio negentiger jaren) het meest gebruikt in de game-industrie. Maar door het steeds sneller worden van computers ontstonden steeds meer toepassingen zoals trainingsdoeleinden in de medische sector (complexe operaties), vliegtuigindustrie en autosport. De ontwikkeling van VR gaat snel; productontwikkeling en behandeling van psychische stoornissen zijn de meest recente toepassingen.

HP Reverb G2 v1 VR bril

Risico's en nadelen van virtual reality

Hoewel VR vooral als nuttig wordt omschreven, kleven er toch risico's en nadelen aan het gebruik van deze technologie.

Wanneer je je in de virtuele wereld anders beweegt dan in werkelijkheid, kunnen symptomen van misselijkheid en desoriëntatie ontstaan. Een voorbeeld hiervan is dat je in de virtuele wereld valt, maar in de werkelijkheid stilstaat op de grond.

Hoofdpijn kan optreden wanneer iemand zijn headset te lang gebruikt. Hoofdpijn kan ook ontstaan wanneer de afstand tussen de ogen en het scherm te klein is of wanneer de headset een wazig beeld afspeelt.

Met een VR-bril op kun je de omgeving niet meer zien, waardoor struikelen of botsen tegen objecten in de echte wereld gebruikelijk is. Om virtual reality te kunnen gebruiken moet je je in een veilige, afgeschermd ruimte bevinden, waar je je vrij kunt bewegen. Voor kinderen onder 13 jaar is het minder geschikt. Ook dient men te beschikken over een vrij stevige computer met een goede videokaart.

Eerste ervaringen met het model van de stad Rhenen

Het is even wennen als je de bril opzet, m.n. bij het omgaan met de controllers, die door beide handen moeten worden bediend. Deze zijn noodzakelijk om door de stad te kunnen wandelen en om links en rechts te kunnen kijken. Maar zodra je aan de besturing gewend bent is de ervaring subliem: het is inderdaad net alsof je door ons 17e-eeuwse stadje loopt. Geluid, beeld en beweging zorgen voor een uniek en realistisch gevoel. Een lid van de werkgroep had na enige tijd inderdaad last van duizeligheid, maar de overige leden ervoeren geen problemen.

Verdere aanpak

Of deze configuratie geschikt gemaakt kan worden voor het museum is nog maar de vraag. Bediening vereist enige begeleiding, een bezoeker kan niet zonder enige aanwijzingen de bril en controllers gebruiken, tenzij hij of zij ruime ervaring heeft opgedaan met soortgelijke systemen. Ook is het de vraag of de huidige museum-PC virtual reality aankan. De werkgroep streeft ernaar om

het model 'slanker' te maken, zonder dat ingeboet wordt aan kwaliteit. Ook leert het gebruik van de bril dat kleine foutjes in het door ons gemaakte model van de virtuele stad sneller aan het licht komen.

Augmented reality

Een andere toepassing die de werkgroep overweegt te gaan testen is Augmented Reality, ofwel in slecht Nederlands vertaald 'Aangevulde realiteit (AR)'.

Met deze techniek is het mogelijk om door de huidige stad Rhenen te wandelen en via een smartphone te kijken naar een bepaalde plek waar bijvoorbeeld de Westpoort stond. De smartphone voegt dus een beeld toe van de voormalige Westpoort. Het combineert dus reëel en virtueel beeld in 3 dimensies. Voordeel is dat de kijker zelf bepaalt waar en wat hij zichtbaar maakt van de historische gebouwen van Rhenen.

Hoewel de huidige smartphones over ruime rekenkracht beschikken is het nog maar de vraag of het huidige model van de virtuele stad hiervoor geschikt gemaakt kan worden.

Maar technieken op hard- en softwaregebied verbeteren zich nog steeds in een rap tempo. Dus als iets nu nog niet kan, wil dat nog niets zeggen over de toekomstige ontwikkelingen.

Bron <https://www.vrowl.nl/wat-is-virtual-reality-vr/>

Jordi van Os, lid werkgroep Virtueel Rhenen, demonstreert de werking.

Het Joods pension van de gezusters Klein in Rhenen

Afb. 1. De Markt in Rhenen ca. 1925, in oostelijke richting. Op de achtergrond de mattenfabriek van Van Wijngaarden. Geheel links het Oude Stadhuis met daarnaast de kruidenierszaak van Baars (nu museumtuin). Links van de Steile Steeg was het Joods pension.

Ergens in maart 1932 sloot het Joodse 'koshere' pension in de Rijnstraat in Rhenen zijn deuren. Het bood tot dan toe onderdak aan Joodse pensioengasten en handelsreizigers. Hoe lang het Joodse pension heeft bestaan is niet bekend, maar wie zijn uitbaters waren is onlangs duidelijk geworden tijdens het onderzoek naar Joodse oorlogsslachtoffers uit Rhenen. Het pension werd gerund door de gezusters Jetje en Roosje Klein, die in Rhenen geboren en getogen waren, maar verder vooral onbekend zijn gebleven. Het was een pension waar de Joodse wetten en voorschriften nauwgezet in acht werden genomen. In 1932 verhuisden Jetje en Roosje Klein naar de plaats van hun voorouders, Amersfoort, en uiteindelijk werden zij op 12 februari 1943 in Auschwitz vermoord. Hun enige broer Tobias onderging hetzelfde lot en werd ook slachtoffer van de Holocaust.

Vader Abraham Joseph Klein

Jetje en Roosje Klein waren de dochters van Abraham Joseph Klein (1834-vòòr 1893) en Rebekka Swelheim

(1836-1925). Vader Abraham Joseph Klein werd op 15 oktober 1834 te Amersfoort geboren. Zijn ouders waren Joseph Abraham Klein (ca. 1800-1887) en Judith 'Mietje' Visser (1801-1876) uit Amersfoort. Van Joseph Abraham is bekend dat hij werkzaam was in de loterijwereld (wederverkoper). Zoon Abraham Joseph Klein was koopman, maar waarin hij handelde is onbekend. Wanneer en waar hij is overleden is ook niet bekend, maar dat moet ná 1887 (overlijden van zijn vader), maar vòòr 1893 (trouwen zoon Tobias) zijn geweest. Waar hij is begraven is ook niet bekend, in elk geval niet op de Oude Joodse Begraafplaats in Wageningen of Veenendaal. Rhenen had alleen maar de kleine Joodse privé-begraafplaats van de familie Frank aan de Korenbloemstraat. Overleden Rhenense Joden werden meestal in Wageningen begraven. Misschien is Abraham Joseph begraven op de Joodse Begraafplaats in Amersfoort, die in 1873 werd ingericht.

Afb.2. Handtekening Abraham Joseph Klein op trouwakte. Bron: Archief Amersfoort, 1864

Moeder Rebekka ('Betje') Swelheim

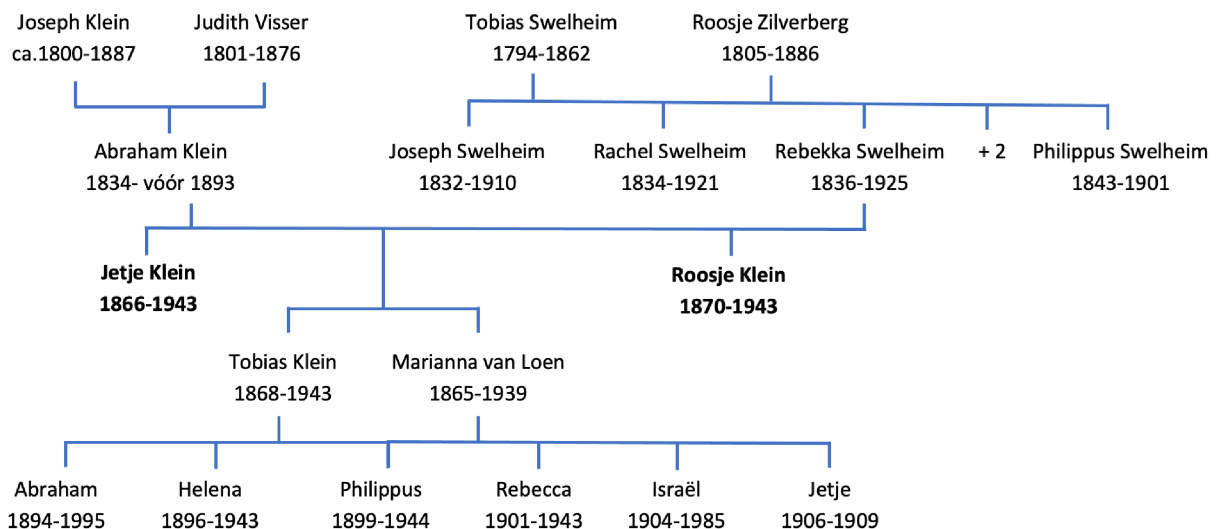
De moeder van Jetje en Roosje was Rebekka ('Betje') Swelheim, geboren te Rhenen op 28 juni 1836. Rebekka's vader was Tobias Swelheim (1794-1862), die in het begin van de 19e eeuw in Rhenen was komen wonen. Tobias was 'inlandsch kramer' van beroep. Haar moeder Roosje Zilverberg (1805-1886) was van beroep dienstster en ventster (verkoopster). Een broer van Rebekka, Philippus Swelheim (1843-1901), woonde ook in Rhenen en overleed daar ook. Hun graven met opstaande steen zijn nog te vinden op de Oude Joodse Begraafplaats in Wageningen. Jetje en Roosje hadden via moederskant nauwe betrekkingen met Rhenen, via de familie Swelheim, die daar in het begin van de 19e eeuw was komen wonen, en met Amersfoort via haar vader.

Rebekka Swelheim groeide op in Rhenen en trouwde op 16 juni 1864 in Amersfoort met Abraham Joseph Klein. Zij ondertekende haar trouwakte niet, net zomin als haar moeder; beiden verklaarden "niet te kunnen schrijven uit hoofde het niet te hebben geleerd". Waar het jonge echtpaar Klein-Swelheim aanvankelijk ging wonen is niet bekend, maar hoogstwaarschijnlijk in Rhenen. Op 20 augustus 1864 is Rebekka namelijk vanuit Rhenen naar Amsterdam uitgeschreven, wellicht om daar te werken

Afb. 4. Rebekka Klein-Swelheim gaat de Koningstraat in, ca. 1910. Bron: B. Ramspek / H.P. Deys

als dienstbode (?). Zij verbleef daar in Wijk 325 op een verder onbekend adres. Kennelijk is Rebekka of het echtpaar later teruggekeerd naar Amersfoort, want daar is op 26 februari 1866 dochter Jetje geboren. Eind 1866 keer-

Afb. 3. Stamboom families Klein en Swelheim. Bron: www.maxvandam.nl; J.M. Vlak, Rhenen

de de familie terug naar Rhenen om te gaan wonen in de Visscherstraat A243 en daar werden zoon Tobias Abraham (1868) en dochter Roosje (1870) geboren. Uit Amsterdamse archieven blijkt dat Rebekka in 1874 kort in Amsterdam verbleef. De familie is in 1876 vanuit Rhenen naar Amsterdam verhuisd (Batavierenstraat 1), om in september 1878 weer naar Rhenen terug te keren en achtereenvolgens te wonen in de huizen Molenstraat 62a, Heerenstraat A34a en Kerkhof A131/387. De familie Klein-Swelheim heeft het in 1886-1887 nog een keer geprobeerd in Amsterdam (Utrechtsestraat 141), maar is toch weer naar Rhenen teruggekeerd. Het gezin was van Nederlands-Israëlitische gezindte, orthodox en in Rhenen lid van de Joodse Gemeente, die tot 1916 in de Grutterstraat was gevestigd. Er is nog een foto van Rebekka uit 1910, wandelend van de Heerenstraat naar de Rijnstraat (Afb.4).

Op 4 mei 1925 overleed Rebekka ('Betje') Swelheim, weduwe van Abraham Joseph Klein, op 89-jarige leeftijd in het Joods pension in de Rijnstraat in Rhenen. De aangevers waren Joseph van Klaveren (1865-1937), echtgenoot van Magdalena van Klaveren-Haas (1870-1943), en Moses Lewijt (1863-1938), leden van twee bekende Rhenense Joodse families. Moses Lewijt was de broer van Tobias ('Top') Lewijt, een bekende verschijning in Rhenen in de eerste helft van de 20ste eeuw. Zoals vele overleden Jo-

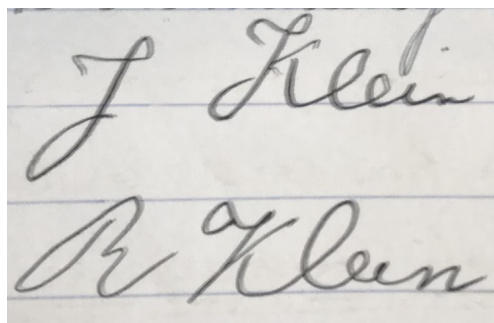
Afb. 5. Grafsteen van Rebekka Klein-Swelheim (1835-1925) op de nieuwe Algemene Begraafplaats Wageningen. Bron: J.M. Vlak, Rhenen

den uit Rhenen werd Rebekka in Wageningen begraven, maar nu op de Joodse sectie van de nieuwe Algemene Begraafplaats 'Leeuwenk' aan de Oude Diedenweg in Wageningen, die in 1913 in gebruik werd genomen. Haar grafsteen is bewaard gebleven. De vertaling van het Hebreeuwse grafschrift luidt:

Hier is geborgen een vrome en bescheiden en godvrezende vrouw. Zij leidde haar kinderen op wegen van rechtschapenheid en geloof. Met haar goedhartigheid haalde zij behoeftigen in haar huis. Dat is de vrouw mevrouw Rivka [Rebekka] dochter van de heer Tuvia [Tobias] de chen (priester) en de naam van haar moeder was Reizche [Roosje]. Zij ging naar haar eeuwige wereld op 10 ijar 5685.

Jetje Klein (1866-1943)

Jetje werd op 26 februari 1866 geboren in Amersfoort en aangegeven door Hartog Klein en Jakob van den Heuvel. Zij verhuisde op 8 december van dat jaar samen met haar familie van Amersfoort naar Rhenen, waar haar broer Tobias Abraham en haar zus Roosje werden geboren. Jetje vertrok op 20 maart 1883 uit Rhenen naar Amsterdam, waar zij op 30 oktober 1883 werd ingeschreven. Volgens het bevolkingsregister van Amsterdam was Jetje in elk geval van november 1885 tot november 1887 woonachtig op het adres Amstel Binnen 45, waar de families Van Dam en Kulker woonden. Zij staat later ingeschreven op de Groenburgwal 63, het huis van het echtpaar Abraham van Loen (1847-1925, opperrabbijn) en Cato Hirsch (1859-1912). Van november 1887 tot januari 1888 woonde Jetje op de Nieuwe Herengracht 201 in het huis van boekdrukker Moses Nathans. Op 1 augustus 1888 is zij naar Groningen verhuisd en dus uitgeschreven uit Amsterdam. Zij was dienstbode en had kennelijk wisselende betrekkingen. Op 31 maart 1891 ging Jetje van Amsterdam naar Den Haag. Op 27 maart 1907 vertrok zij uit Maastricht en ging op 13 oktober 1908 naar Antwerpen, waar haar zus Roosje al eerder was geweest (1905). Waar Jetje tussen 1891 en 1907 verbleef is onbekend, maar waarschijnlijk vervulde zij diverse dienstbetrekkingen als hulp in de huishouding bij Joodse families en zo was zij goed bekend met de Joodse wetten en leefregels. Zij vertrok van Antwerpen

Afb. 6. Handtekeningen van Jetje en Roosje Klein. Bron: notariële akte 1921, RAZU, Wijk bij Duurstede

op 6 december 1909 weer naar Rhenen, om bij haar moeder te gaan wonen en het Joods pension te runnen.

Roosje Klein (1870-1943)

Roosje werd geboren op 30 november 1870 in Rhenen en heeft een vergelijkbare levenswandel doorgemaakt als haar zus Jetje. Zij gaat op 29 juli 1886 naar Amsterdam en keert op 6 september 1887 terug naar Rhenen. Op 31 maart 1891 gaat zij weer naar Amsterdam. Roosje vertrekt op 10 augustus 1905 uit Amsterdam en gaat naar Rhenen. In dat jaar gaat zij werken in Antwerpen. Op 22 juli 1907 keert zij terug vanuit Amsterdam naar Rhenen. Ze is tussentijds kennelijk van Antwerpen naar Amsterdam gegaan. Op 1 juli 1908 vertrekt zij naar Nijmegen om op 27 november 1908 weer in Rhenen terug te keren. Op 12 november 1909 vertrekt Roosje wederom naar Amsterdam. Gezien haar beroep als dienstbode zijn deze verhuisbewegingen verklaarbaar. Zij bleef tot 1932 in Amsterdam wonen en verhuisde daarna samen met haar zus Jetje in dat jaar naar Amersfoort. Er zijn geen foto's van de gezusters Klein gevonden, maar wel hun handtekeningen. Zij zijn voor zover bekend kinderloos gebleven.

Een Joods pension in Rhenen

Na het overlijden van haar man Abraham Joseph Klein, ergens tussen 1887 en 1893, is Rebekka, of Betje zoals ze in Rhenen bekendstond, alleen komen te staan. Haar twee dochters Jetje en Roosje hadden op diverse plaat-

Afb. 7. Rebekka Klein-Swelheim, ca. 1920. Bron: Uit het privéalbum van Uri Shlomo Goldschmidt (Israël)

sen in Nederland een dienstbetrekking. Jetje kwam rond 1909 terug naar Rhenen; Roosje bleef in Amsterdam werken. Rebekka was al voor in de zeventig toen haar dochters op 1 juli 1907 een Joods kosher pension openden in de Stationsstraat. Die opening ging gepaard met een intensieve reclamecampagne, o.a. in het Nieuw Israëlitisch Weekblad. Het pension werd later voortgezet in de Heerenstraat, vervolgens op Markt 5 en uiteindelijk in Rijnstraat A21, beide laatste in de schaduw van de Cunera-kerk. Rebekka's zoon Tobias en zijn familie waren al enkele jaren uit Rhenen vertrokken en op deze manier kon Jetje, die het pension ogenschijnlijk in haar eentje runde, de oude dag van haar moeder veraangenaamen en in haar eigen inkomsten voorzien.

Het laatste pension (Rijnstraat A21) ligt links van de Steile Steeg, aan de oostkant van de Rijnstraat op de hoek van de Markt. Dit huis werd in 1921 door Jetje en Roosje Klein gezamenlijk aangekocht bij een openbare verkoping van meerdere huizen door de firma Van Wijngaarden, die achter het pension een grote matten- en tapijtenfabriek had. Notaris W. van Iterson passeerde de akten. Er werd 2800 gulden geleend van Jonkvrouwe Isabella Johanna Catharina baronesse van Haersolte van Haerst (1875-1931) uit Arnhem tegen 6% rente. Ook maakten de gezusters in 1921 een testament, waarbij ze elkaar begunstigen bij overlijden. Inmiddels hadden de gezusters ook een klein huisje, Koningstraat 28A, in bezit gekregen. In 1932 verkochten zij beide percelen via een openbare verkoping en vertrokken zij naar Amersfoort. In de Tweede Wereldoorlog is het huis in de Rijnstraat verwoest; later heeft er nieuwbouw plaatsgevonden.

Over het pension zelf is niet zo veel bekend. Uit advertenties in het Nieuw Israëlitisch Weekblad blijkt het om een 'streng kosher pension' te gaan, gerund door de 'gezusters Klein'. Dat moeten dus Jetje en Roosje zijn geweest. Feit is dat Roosje in Amsterdam bleef wonen en

Afb. 8. Advertenties uit het Nieuw Israëlitisch Weekblad uit 1907 en 1922

dat het pension feitelijk gedreven werd door Jetje Klein, die tussen 1909 en 1941 niet meer in Amsterdamse archieven voorkomt. We weten niet wie er gebruikmaakten van het pension, maar waarschijnlijk gaat het om Joodse handelsreizigers die Rhenen bezochten, vakantiegangers, maar ook meer permanente pensioengasten. Er is wel een mondelinge getuigenis van de aanwezigheid van een pensioengast en de orthodoxe levenswijze. Een tante van Ben van Laar (medeauteur van dit artikel), Truus (G.J.) van Laar (1910-2011), stak in het pension soms op vrijdag, bij de aanvang van de sabbat, op verzoek van de dames Klein het licht op. Joden mochten niet 'werken' de avond voorafgaand aan de sabbat en op de sabbat zelf, dus ook geen licht aan- en uitdoen. Ook ging 'tante Truus' vaak een stukje wandelen met een 'dikke' dame, een pensioengast met de naam Handelaar, tot het eind van de Rijnstraat, waar een slagboom was om vee te belemmeren de stad in te gaan. Deze dame blijkt Madelaine Catherine Handelaar (1883-1943) te zijn, die na de sluiting van het pension in 1932 op diverse adressen in Rhenen verbleef en uiteindelijk in Auschwitz is vermoord. Zij bevestigde ook aan Truus van Laar dat een van de gezusters Klein in Amsterdam woonde.

Afb. 9. Schimmelpenninckstraat 38, Amersfoort (Bron: J.M. Vlak, Rhenen)

Afb.10. Brouwersstraat 10 (rechts). Bron: mw C. van der Bijl-Peiler)

Jetje en Roosje verhuizen naar Amersfoort

In 1932 of al eerder is het Joods pension in Rhenen opgeheven. De aanleiding is onbekend, maar de sluiting is misschien het gevolg van de neergaande economie en afnemend bezoek. De al eerder beschreven Madelaine Handelaar zou wel eens tot de sluiting in het pension kunnen hebben gewoond. Daarna heeft zij elders in Rhenen op diverse adressen een onderkomen gevonden, o.a. bij de familie Drost op de Nieuwe Veenendaalseweg 118. Op 4 november 1932 zijn Jetje en Roosje naar Amersfoort gegaan, de plaats waar Jetje was geboren en nog familieleden te vinden waren. Inmiddels waren zij ook op leeftijd en wilden zij het misschien rustiger aan gaan doen. Financieel kon dat want zij verkochten in 1932 hun onroerend goed in Rhenen. In Amersfoort gingen zij wonen op Schimmelpenninckstraat 38, later op Brouwersstraat 10. Het laatste huis bestaat niet meer omdat het gebied is heringericht met kantorencomplexen. Over hun verdere verblijf en bezigheden in Amersfoort is niets bekend.

Verplicht naar Amsterdam

Op 12 december 1940 is in Amsterdam een persoonskaart van Jetje aangemaakt en dat doet vermoeden dat zij rond die tijd met Roosje naar Amsterdam is vertrokken. Op 3 december 1941 heeft Jetje in Amsterdam een persoonsbewijs (PB 27209) gekregen, dat alle Joodse inwoners van Nederland moesten hebben op gezag van de Duitse bezetter. Op 12 december 1940 is ook een persoonskaart van Roosje aangemaakt en zij kreeg op 15 oktober 1941 een persoonsbewijs (PB 27212). Joden werden uiteindelijk verplicht om naar Amsterdam te verhuizen, naar de Jodenbuurt, als opmaat voor de deportatie die volgde.

Op 19 september 1942 woonden Jetje en Roosje in Amsterdam, Jekerstraat 79-II. Daar woonden in februari 1941 ook nog leraar Sami Weiss (1894-1943) met zijn vrouw Lea Weiss-Koppelman (1895-1943) en artiest Mozes Mug (1903-1945). Onder hen (Jekerstraat 79-I) woonden diamantslijper Levie Hoost (1893-1943) en zijn vrouw Lea

Afb. 10. Jekerstraat 79-II

Bouwman. Boven hen (Jekerstraat 79-III) woonden Andries Fransman (1889-1943), brigadier bij de zedenpolitie, en zijn vrouw Regina Fransman-Brandon (1892-1943). Vrijwel alle bewoners van Jekerstraat 79 zijn omgekomen in vernietigingskampen. Alleen de vrouw van Levie Hoost, Lea Bouwman, heeft het concentratiekamp overleefd en is in 1981 overleden. Hoogstwaarschijnlijk hebben Jetje en Roosje enkele van deze Joodse mensen nog wel

gekend.

Begin 1943 wonen Jetje en Roosje op de Plantage Franschelaan 11 (nu Henri Polaklaan) in een 'pension voor bejaarde dames'. Op hun persoonskaart staat als adres 'PlantFranschel 11 hs' (hs = huis). Het kan zijn dat zij in Huize Frank zaten bij Frank Hartog (1885-1943), een opvanghuis voor bejaarde dames en heren van Joodse afkomst. In hetzelfde pand had de Joodse Raad een etage gehuurd voor de opvang van mensen die vrijgelaten waren uit de Hollandsche Schouwburg en vanwege de spertijd niet meer naar huis konden. Hoogstwaarschijnlijk behoorden Jetje en Roosje tot de Joden die via de Hollandsche Schouwburg naar Kamp Westerbork werden vervoerd. Tienduizenden Joden zijn op deze wijze verzameld en naar Kamp Westerbork gebracht.

Afb. 11. Advertentie voor pension Frank in Amsterdam.
Bron: Nieuw Israëlitisch Weekblad 1939

Afb. 12. Plaquette Brouwersstraat 10 (gezusters Klein).
Bron: J.M. Vlak

Jetje en Roosje op transport naar concentratiekamp Auschwitz

Jetje en Roosje zijn samen op 4 februari 1943 gearriveerd in Kamp Westerbork. Vijf dagen later, op 9 februari, gaan ze op transport nummer 49 naar Auschwitz. Daar worden ze bij aankomst op 12 februari 1943 vrijwel direct vergast. Ze zijn dan de leeftijd van 70 jaar ruim gepasseerd. Op 15 juni 1943 komt er een melding op Jetjes persoonskaart 'Duitsland'.

Tobias Abraham Klein

Jetje en Roosje Klein hadden één broer, Tobias Abraham Klein (1868-1943). Hij werd op 15 januari 1868 geboren in Rhenen en trouwde op 30 november 1893 in Amsterdam met Marianna van Loen (1865-1939), dochter van de opperrabbinen aldaar. Zus Jetje had in 1887 een dienstbetrekking bij de familie Van Loen vervuld en zo is het contact tussen haar broer Tobias en Marianna misschien wel gelegd. Het echtpaar Klein-Van Loen ging in Rhenen wonen en kreeg vijf kinderen die de volwassenheid bereikten: Abraham (1894), Helena (1896), Philippus (1899, geboren in Rhenen), Rebecca (1901) en Israël (1904), geboren in Druten. Zus Jetje (1906, Gulpen), overleed op 2-jarige leeftijd. In Rhenen woonden zij destijds eerst op de Heerenstraat A34a en later op Kerkhof A131/387. In 1893 wees Tobias in eerste instantie een beroep naar Druten om er als voorzanger en godsdienstleraar te gaan werken af, maar uiteindelijk stemde hij toe. Op 15 juli 1901 zijn Tobias en zijn familie naar Druten verhuisd, waar hij ook rabbinaal toezichhouder werd. Na de geboorte van zijn zoon Israël vertrok het gezin al vrij snel uit Druten, waar de Joodse gemeenschap aanzienlijk was gekrompen en zich geen leraar meer kon veroorloven. De synagoge in Druten heeft tot 1904 als zodanig gefunctioneerd. Het gezin verhuisde naar Gulpen in Limburg, waar

Afb. 13. Tobias Klein (1868-1943). Bron: Uri Schlomo Goldschmidt, Israël. Weekblad 1939

dochter Jetje werd geboren en ook overleed (1906-1909). Op 27 januari 1922 komt het gezin Klein aan in Zaltbommel vanuit Apeldoorn. Het is niet uitgezocht waar zij in deze beide plaatsen verbleven hebben. De familie Klein-Van Loen woonde tot 27 augustus 1926 in Zaltbommel en vanaf die datum op diverse adressen in Amsterdam, waaronder de Schipbeekstraat 23-II (februari 1941). Bij het huwelijk van zijn zoon Philippus staat Tobias Klein als rabbinaal toezichthouder aangeduid. Tobias' vrouw Marianna is op 29 oktober 1939 in Amsterdam overleden en op de Joodse begraafplaats in Muiderberg begraven.

Vanaf 17 juni 1941 woonde Tobias Klein in de Lekstraat 6 (Jodenkwartier) in Amsterdam en hij kreeg op 27 augustus 1941 een persoonsbewijs. In 1943 woonde hij weer op de Schipbeekstraat 23-II, samen met moeder en zoon Witteboon (omgebracht in concentratiekampen). Op 14 april 1943 arriveerde hij in Kamp Westerbork en ging op 4 mei 1943 op transport naar Sobibor, waar hij op 7 mei is omgebracht. Hij probeerde zijn transport nog te verhinderen door aan te geven dat hij naar zijn zoon Abraham Klein

kon gaan, die voor de oorlog naar Brazilië was uitgeweken. Maar dit werd hem niet toegestaan. Op 25 november 1943 staat op zijn persoonsbewijs vermeld 'Duitschland', kennelijk een terugmelding dat hij naar Duitsland is afgevoerd. Die datum was dus na zijn dood in de gaskamer van Sobibor op 7 mei 1943. Hij werd 75 jaar. Er is een vage foto van hem met hoge hoed. Drie van zijn vijf volwassen kinderen zijn omgekomen in de gaskamers van respectievelijk Auschwitz (Helena), Auschwitz-Monowitz (Philippus, 1944) en Sobibor (Rebecca). Philippus' vrouw Esther Cohen pleegde in 1943 zelfmoord.

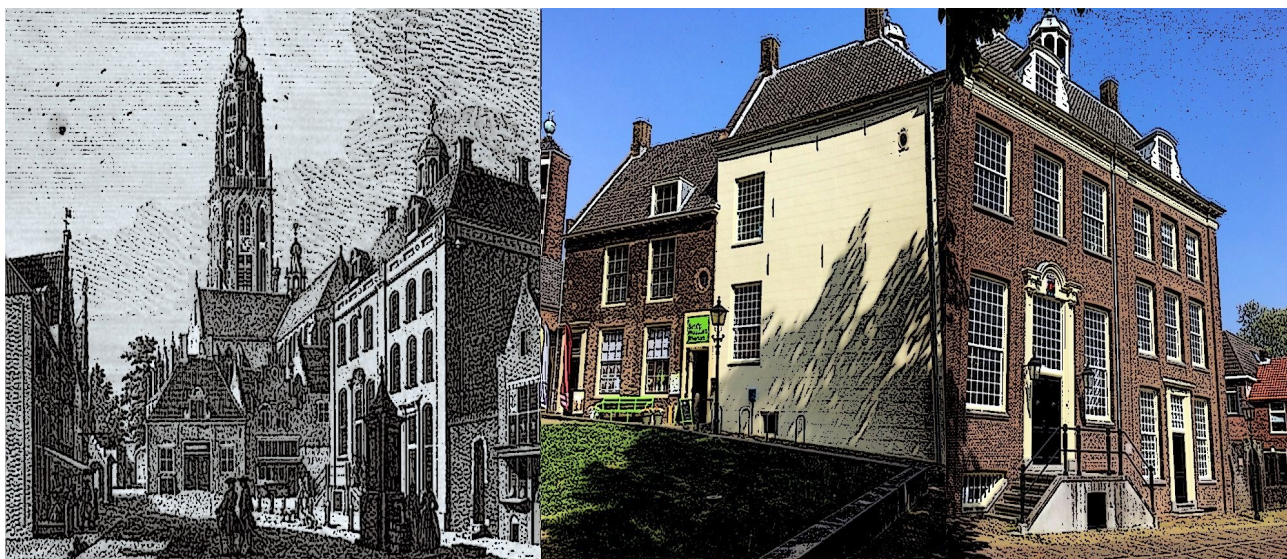
Tobias' en Marianna's oudste zoon Abraham (1894-1995), kleermaker en handelaar in papier, is al voor de oorlog met zijn vrouw Mietje Blindeman via Brussel en Madrid naar Brazilië gegaan en later naar de USA. Hun jongste zoon Israël (1904-1985), reiziger in suikerwerken, is met zijn vrouw en twee dochtertjes nog in Kamp Westerbork geweest (21-06-1943), maar het gezin is om onbekende reden een maand later vrijgelaten en uiteindelijk in Israël terecht gekomen.

Slotwoord

Alle kinderen van Abraham Jozeph Klein en Rebekka Swelheim en vele andere familieleden zijn in de Holocaust omgekomen. Voor Jetje en Roosje Klein zijn er gedenktekens geplaatst op de plek waar zich hun laatste woonverblijf in Amersfoort bevond, terwijl Tobias Klein en zijn familie staan vermeld op een Joods monument in Druten. In Rhenen wordt een gedenkteken ingericht ter nagedachtenis van de in de Tweede Wereldoorlog omgekomen Joodse stadsgenoten, maar daarop zullen de gezusters Klein wellicht niet met name worden genoemd, omdat zij zich tijdens die oorlogsperiode niet in Rhenen bevonden. Vandaar dit artikel over Jetje en Roosje Klein en het Joodse accent, dat het pension in de eerste decennia van de twintigste eeuw aan de vredige, ietwat ingeslapen stad Rhenen gaf.

Met dank aan

Ally Sok (Kamp Westerbork), Herman Postema (RAZU, Wijk bij Duurstede), Henk P. Deys (Rhenen), Jeff Overste (Archief Amsterdam) en Dina Goldschmidt-Klein en Uri Schlomo Goldschmidt (Israël)

Stichting Behoud Collectie

Erfgoed Rhenen

Samen op de bres voor de collectie van Het Stedsmuseum Rhenen

Het afgelopen jaar wist het Stedsmuseum Rhenen de bevolking van Rhenen en omstreken nauw te betrekken bij de verwerving van een nieuwe aanwinst voor zijn collectie, namelijk het schilderij 'Gezicht op Rhenen' van de schilder Jan van Goyen. De eigenaar van het schilderij had het Stedsmuseum één jaar lang het exclusieve recht op aankoop toegezegd en het schilderij een jaar lang aan het Stedsmuseum in bruikleen gegeven om uitgebreide studie mogelijk te maken en om zo, met een positieve uitkomst daarvan, de eventuele aanschaf te kunnen verantwoorden en mensen tot geldelijke steun te motiveren.

Nu voor altijd van ons

En motiveren wist Maïke Woldring, directeur van het museum, de Rhenenaren. Het schilderij was te bezichtigen in een speciaal hiervoor ingerichte zaal. Daar kon de bezoeker op een bank plaatsnemen en met een koptelefoon worden geïnformeerd over het schilderij terwijl men er naar keek. Er waren lezingen waarin de voortgang van het kunsthistorisch en technisch onderzoek werd gedeeld. Zo steeg het schilderij in aanzien en groeide het gevoel bij

de mensen dat het in Rhenen thuishoorde. Maïke Woldring bleef onvermoeibaar de uitdaging om de aankoopsprijs van € 350.000 bij elkaar te krijgen aansturen. Zij bracht vele Rhenenaren op de been om naar het museum te komen en wist velen te bewegen een donatie te doen om daarmee bij te dragen aan de aankoop. In september 2022 kwam voor de Rhenenaren het bericht: Nu voor altijd van ons! Met steun van de Vereniging Rembrandt, het Mondriaan Fonds en de Rhenense gemeenschap was het bedrag om het schilderij te kunnen aankopen bij elkaar gebracht. Het schilderij kan nu worden aangekocht en zal een prominente plaats gaan innemen binnen de vaste collectie van het museum.

In deze collectie van het Stedsmuseum bevinden zich archeologische topstukken die zijn gevonden in en om Rhenen en die het verhaal van de geschiedenis van Rhenen en omgeving in beeld brengen. Dat geldt ook voor de mooie collectie schilderijen en prenten die de stad van toen en nu laten zien.

De verwerving van het schilderij van Jan van Goyen en de duidelijke betrokkenheid van Rhenen bij de collectie

Afb. 1. Streekmuseum Het Rondeel

van het Stadsmuseum bieden een goede gelegenheid om stil te staan bij het ontstaan van die collectie en de rol die inwoners van Rhenen daarin hebben gespeeld.

Het schilderij van Van Goyen zal met de aankoop eigendom worden van het Stadsmuseum. Maar hoe zit dit met andere objecten? Wie is de rechtmatig eigenaar, maar ook hoe zijn zij in het museum terechtgekomen? Wie kocht ze aan of wie schonk ze? Het is de moeite waard dit onder de loep te nemen. Want kunnen wij ook na de aankoop van Jan van Goyen het museum blijven steunen in de opbouw van de collectie? Een collectie die ons eigen cultureel erfgoed vertegenwoordigt en het museum dat door deze voorwerpen ons erfgoedverhaal in beeld brengt.

Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen

Een heel belangrijke bijdrage aan het bijeenbrengen van de collectie van het Stadsmuseum is gedaan door Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen. De stichting is opgericht op 26 augustus 1987 als Stichting Vrienden van het Streekmuseum Het Rondeel. Het Streekmuseum, waar de collectie van het huidige Stadsmuseum zich toen bevond, was op dat moment gevestigd in Het Rondeel aan de Kerkstraat 1 in Rhenen. (Afb. 1) Met de verhuizing van de collectie in december 2018 naar de huidige locatie in het Oude Raadhuis veranderde de naam van het museum in Stadsmuseum Rhenen. (Afb. 2) De Stichting Vrienden van het Streekmuseum Het Rondeel wijzigde ten gevolge van de verhuizing van de collectie haar statuten en heet sinds 24 april 2019 Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen.

De stichting heeft als doelstelling 'het verzamelen van voorwerpen die tot het erfgoed van Rhenen, Elst en/of Achterberg kunnen worden gerekend'. Sinds de oprichting in 1987 is er een keur aan voorwerpen voor het museum verworven. Deze bevinden zich in het Stadsmuseum, maar zijn bij gebrek aan ruimte niet altijd

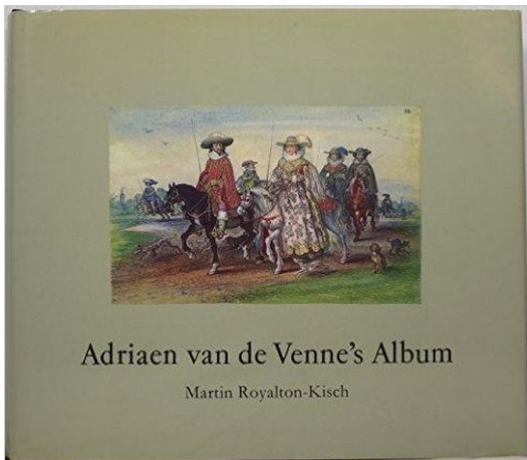
Afb. 2. Stadsmuseum Rhenen

tegelijkertijd op zaal te zien.

Kees Waiboer, sinds 2015 bestuurslid en secretaris van de stichting, legt uit dat de objecten die de stichting voor het museum verwerft in vaste bruikleen worden gegeven aan het museum maar wel eigendom blijven van de stichting. Boeken die de stichting verwerft blijven in de bibliotheek van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken, HVOR, waar deze op afspraak voor iedereen te raadplegen zijn. De keuze om een bepaald object te verwerven laat de stichting over aan de conservator/directeur van het museum. De huidige stichting ziet voor zichzelf geen sturende rol weggelegd in de collectievorming, maar dient vooral als financier. Meestal komt de stichting voorwerpen op het spoor doordat zij, of het museum, een tip krijgen maar, aldus, Kees Waiboer, bestuurslid Ad de Jong speurt ook zelf actief veilingcatalogi na op zoek naar voor Rhenen relevante historische objecten.

Oudheidkamer Rhenen en de Gemeente

Om een beeld te krijgen van die eerste jaren van de stichting sprak ik een van de grondleggers, Henk Deys. Hij vertelt: "Het waren individuele leden van de Oudheidkamer Rhenen, OHKR, de voorloper van de huidige HVOR, die in 1907 al zijn begonnen met het verzamelen van objecten om in een historisch museum te kunnen tentoonstellen. De OHKR zelf kon geen spullen kopen want die had geen geld, maar er werden veel dingen geschonken want er werd in die jaren veel gevonden in de grond. Dozen vol. De collectie vond toen onderdak in Het Streekmuseum, dat destijds was gevestigd in de Molenstraat, in het huidige pand van Bakkerij De Jong. Ook de gemeente zelf hielp mee aan het opzetten van de collectie van het museum. Deze beide verzamelende groepen werkten een beetje naast elkaar in die jaren. De Oudheidkamer had een goederenbezit en de gemeente had een goederenbezit en zo langzamerhand was niet meer bekend wat van wie was. Toen kwam de

Afb. 3. Adriaen van de der Venne's Album

oorlog en zijn de notulenboeken verdwenen. Er was geharrewar. In 1984 is onder leiding van een gemeentelijke commissie met de gemeente afgesproken dat alles in een grote pot zou gaan, ongeacht wat van wie was. De gehele verzameling ging naar het Streekmuseum, dat toen eigendom van de gemeente was.

Enkele leden van de (inmiddels) HVOR, te weten Henk Deys en wijlen J. Combrink, hebben toen het plan opgevat een stichting op te zetten om het verzamelde materiaal in onder te brengen. Het begin van Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen. Dit was in 1987.

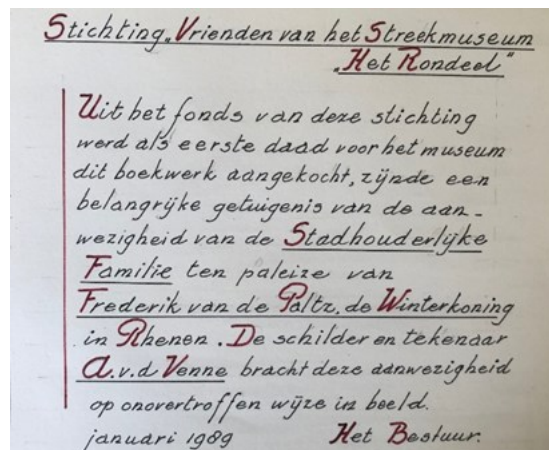
Aanwinsten

Op de website van de stichting staan de meeste sinds 1987 door de stichting verworven objecten met een foto en een omschrijving daarbij. Het gaat om zeer uiteenlopende voorwerpen. Zo kunnen wij zien dat het eerste object is verworven in 1989, niet lang na de oprichting van de stichting. Het betreft het boek Adriaen van de Venne's Album van Martin Royalton-Kisch (afb. 3.). Het was rond die tijd dat de interesse voor de aanwezigheid van de familie Van der Palts in Rhenen opbloeide, aldus Henk Deys. Een handgeschreven document bevindt zich in het boek en beschrijft de aankoop van het boek, zie afb.4.

Afb. 5 Cunera-pelgrimsteken

Henk Deys vertelt hoe het er in die jaren aan toging. Het was een tijd waarin veel amateurarcheologen op pad gingen met een metaaldetector. Zij vonden dingen die ze bij de stichting te koop aanboden. Zoals een gedeelte van een Cunera-pelgrimsteken (afb. 5). Aan Henk Deys de vraag wat hij zelf een ontbrekend stuk in de collectie van het museum

Afb.4. Handgeschreven document

vindt en aan welk object het leukste verhaal zit. Op de eerste vraag reageert hij meteen met "De Pruijkentijd is slecht bedeed" en op de tweede vraag vertelt hij dat het spannendste object voor hem persoonlijk een tekening van Jan de Beijer, voorstellende een Gezicht op Rhenen is geweest. De tekening werd geveild bij Christie's in Amsterdam. Henk Deys kwam de tekening zelf op het spoor. Vanuit de gemeente kreeg hij f15.000 ter beschikking om de tekening bij de veiling voor Rhenen veilig te stellen. Dit lukte echter niet. Wel beleefde hij een benauwd moment toen hij de veilingmeester het bedrag f17.000 hoorde noemen en dacht dat werd verondersteld dat hijzelf dat bod had uitgebracht. Dat bleek gelukkig niet zo te zijn, maar de tekening ging, helaas, wel aan zijn neus voorbij en is nooit in het museum terechtgekomen. Het zal een spannend, maar ontbrekend object blijven.

De Rijnpoort

Voor zowel Henk Deys als Kees Waiboer is de aankoop van het schilderij *Gezicht op de Rijnpoort te Rhenen* van Johannes Franciscus Christ uit 1838 een zeer gelukkige geweest (afb. 6.). Het schilderij kwam in juni 2020 boven water op een veiling in Utrecht. Het werd gepresenteerd als een negentiende-eeuws schilderij (maker onbekend), voorstellende een poortgebouw bij een stad. Laurens Schoemaker, conservator topografie van de RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, herkende de stadspoort van Rhenen. Grondig onderzoek bracht de herkomst van het schilderij naar boven. Schoemaker, die auteur is van het boek 'Tegen de helling van de Heuvelrug. Rhenen in oude tekeningen 1600-1900' tippte de Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen. De stichting kon toen snel actie ondernemen en het schilderij aankopen. Ook voor Kees Waiboer was er tijdens de veiling van het schilderij een spannend moment met het uitbrengen van het bod. In dit geval ging het bieden online. Dat moet niet te vroeg gebeuren, maar op het juiste moment. Tijdens dat moment had Kees Waiboer wel even last van een hand die trilde.

Afb. 6. Gezicht op de Rijnpoort van Johannes Franciscus Christ, olieverf op paneel, 70 x 93 cm, 1836–1838. Bron RKD

Nu schittert het prachtige doek, gerestaureerd en wel, in de vaste collectie van het Stadsmuseum. Uiteraard was het prijskaartje dat aan het schilderij van de Rijnpoort hing een andere dan welke er aan het Gezicht op Rhenen van Jan van Goyen hing. De stichting zegde overigens ook een donatie van € 1.000 toe om bij te dragen aan de bestemming van het schilderij van Van Goyen.

Meedoen

Helaas verloor de stichting haar voorzitter Lidy Bultje-van Dillen, die afgelopen februari overleed. Lidy Bultje was actief in de stichting sinds de jaren '90 en haar inzet zal enorm worden gemist. Ellen Vlak-Derksen verklaarde zich bereid Lidy als voorzitter op te volgen (afb. 7.). Tijdens een informele bijeenkomst voor geïnteresseerden en donateurs van de stichting in het Stadsmuseum afgelopen juni, waar Maike Woldring het gezelschap bijpraatte over de voortgang van het lopende onderzoek naar het schilderij van Jan van Goyen en de voortgang van de fondsenwerving, stelde Ellen zich voor als nieuwe voorzitter.

Afb. 7. Onder toezien oog van Henk Deys houdt Ellen Vlak haar maidenspeech als nieuwe voorzitter van de stichting.

Zij gaf aan te hopen dat het aantal donateurs nog opgeschroefd kan worden. Het raadplegen van de website www.behouderfgoedrhene.nl heeft hopelijk ook een wervende functie. Daarop is te zien wat er mede dankzij donaties al mogelijk is gemaakt. Mocht daar aanleiding toe bestaan dan zal er, zoals afgelopen juni, weer een bijeenkomst worden georganiseerd om contact te houden. Daarvoor is ons Museumcafé volgens haar de ideale locatie. Samen met de nieuwe voorzitter trad ook Jan Maarten Doorman aan als nieuw bestuurslid. Jan Maarten Doorman is archivaris en al velen jaren betrokken bij de HVOR. Ook maakte hij een flink aantal jaren deel uit van de redactie van Oud Rhenen.

Zo is er weer een compleet bestuur voor een stichting die zich al velen jaren inzet voor het behoud van de collectie erfgoed van Rhenen en omstreken door het Stadsmuseum te ondersteunen bij het verzamelen van voorwerpen die het museum van belang acht voor de collectie. Door donateur te worden van de Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen is men direct medefinancier bij de aankoop van nieuwe objecten. Dat komt dus de ontwikkeling en groei van de collectie ten goede. De stichting vraagt hiervoor een donatie van minimaal € 20 per jaar. Donateurs ontvangen een jaarverslag met een financieel overzicht en ook de beleidsplannen.

Op deze manier werken wij met zijn allen actief mee ons culturele erfgoed voor de toekomst zichtbaar te houden en te borgen.

Stichting Behoud Collectie Erfgoed Rhenen

www.behouderfgoedrhene.nl

Telefoon: 06 2222 0411

e-mailadres: behouderfgoedrhene@gmail.com

Hendricus Hubertus Kemperman

Het eerste hoofd van de Cuneraschool in Rhenen

Henk Kemperman wordt op 31 oktober 1907 geboren in Sinderen, gemeente Wisch in de Achterhoek, als zoon van Gradus Kemperman en Anna Maria Buijl. Boer worden, net als zijn vader, heeft niet zijn voorkeur. Hij wil graag het onderwijs in en gaat studeren aan de Rooms Katholieke Kweekschool in Hilversum. Hij is achttien als hij zijn onderwijsakte behaalt. Het duurt echter nog drie jaar voordat hij aan de slag kan. Er zijn in die tijd namelijk meer leerkrachten dan banen. Op een vacature komen soms wel 300 sollicitaties binnen. In 1929 krijgt hij zijn eerste benoeming aan de St. Carolusschool in Cothen. Daar blijft hij tot 1938. In 1939, op 14 februari, trouwt hij met Adriana Agatha Maria van den Heiligenberg uit Wijk bij Duurstede. Ze krijgen acht kinderen. Na Cothen volgt tot aan 1952 een aanstelling in Borne. Dan volgt zijn benoeming tot hoofd van de nieuwe Cuneraschool in Rhenen. Daar zal hij blijven tot aan zijn pensioen, eind oktober 1972. Hij overlijdt op 15 april 1995 te Wageningen.

Afb.1. Een karakteristieke foto van Henk Kemperman in 1977

Een katholieke school in Rhenen

Na de Tweede Wereldoorlog gebeurt er heel wat in Rhenen. Naast alle wederopbouw komt er niet alleen een katholieke (nood-)kerk, maar ook een katholieke school. Voor de bouw van de Cuneraschool, want dat wordt de naam, was natuurlijk een bouwperceel nodig. Belangrijk daarbij is de aankoop van Villa Maria aan de Stationsweg. Samen met een stuk aangrenzende tuin en een ander aangekocht woonhuis (de latere pastorie) aan de Herenstraat, blijkt er voldoende ruimte voor de bouw van zowel de parochiekerk als de school. Intussen is er een schoolbestuur gevormd. Daarin hebben onder anderen pastoor Vredendaal en de heer C.J. Miltenburg zitting. In 1952 komt er vergunning voor de bouw van een school met drie klassen, alles volgens het reglement voor het R.K. onderwijs in het Aartsbisdom Utrecht.

De school wordt gebouwd op het terrein van de parochie. Dat kan, omdat het kerkbestuur ook het schoolbestuur is. In verband met nieuwe wetgeving wordt in 1963 een nieuwe stichting in het leven geroepen: 'Stichting Cunera ter bevordering van het RK Lager Onderwijs en Kleuteronderwijs in Rhenen'. De parochie staat het terrein af aan de school. Die oorspronkelijke school is in de jaren daarna verschillende keren uitgebreid, onder andere met een kleuterschool, om uiteindelijk één grote basisschool te worden. In 2015 wordt de nieuwbouw geopend en twee jaar later bestaat de school 65 jaar.

Het eerste hoofd

In 1952 wordt Henk Kemperman benoemd als eerste hoofd van de nieuwe school. Maar die aanstelling verloopt niet zo snel, zo blijkt uit een brief van Kemperman

Afb.2. Het schoolreglement van het Bisdom uit 1929 geldt ook voor de nieuwe school.

van september 1951. Hij schrijft aan pastoor Vredendaal het volgende:

*“Zeer eerwaarde Heer Pastoor,
Nu begin ik toch onderhand nieuwsgierig te worden. Hoe staan de zaken? 't Gaat toch zeker wel door? Of laat 't antwoord van de bisschoppelijke inspecteur op zich wachten?*

Met de begroting ben ik nog niet veel opgeschoten. Ik heb met enkele hoofden van scholen over diverse methodes gesproken. Maar wat de een aanprijst als het beste, keurt de ander helemaal af. Sommigen schijnen vastgeroest aan een bepaalde manier van werken en tot vergelijking van enkele moderne methoden is niemand in staat, wat ook niet te verwonderen is. Daar komt nog bij: wat geschikt is voor een school met zes leerkrachten is nog niet altijd voor een kleine school geschikt. Er zit dus niets anders op dan enkele bekende moderne methoden op zicht te bestellen en die dan zo goed mogelijk te bestuderen. Dat is de enig juiste weg. Maar met het bestellen wacht ik liever tot de benoeming officieel is. 't Is te hopen dat die gauw afkomt, want hoe meer tijd voor 't in orde maken van de spullen, hoe liever.

Nog iets: Kunt u ook opgeven 't aantal leerlingen, liefst opgesplitst in jongens en meisjes voor iedere klas afzonderlijk?

PS En plaatst u een oproep voor een onderwijzeres? Met haar zal ik ook moeten spreken over de leermiddelen voor nuttig handwerken.”

De tijd op Remmerden

Over die eerste tijd zijn nog meer aantekeningen bewaard gebleven. Het archief van de school bevat een vijftal handgeschreven velletjes, met daarop een terugblik van Kemperman op zijn komst naar Rhenen. In 1976 schrijft hij:

Uit de oprichtingsjaren van de school ben ik het meeste vergeten. Maar sommige persoonlijke ervaringen blijven lang hangen. Vroeger woonde ik in Borne (O). Ik had me in Borne een toekomst gedroomd, als hoofd van “mijn” lagere school. Edoch....de mens wikt, maar de pastoor beschikt. De vroegere pastoor had heel wat te vertellen. Hij had echter het oog laten vallen op een ander, en zo werd ik uitgerangeerd. Een tegenvaller. Ineens wilde ik weg uit Borne. Dat ik uiteindelijk in Rhenen terecht ben gekomen heb ik aan mijn vrouw te danken, zoals uit het volgende blijkt. Nog diezelfde dag solliciteerde ik in Hertme. Er stond nog een oproep voor hoofd in diezelfde krant: Rhenen. Mijn vrouw Jos zei: “Stuur nu ook een brief naar Rhenen”. Aldus geschiedde. En toen maar wachten. Uiteindelijk kwam er een antwoord. Het was een verzoek van de Zeereerwaarde pastoor Vredendaal om ter kennismaking naar Rhenen te komen.

Pastoor was zeer vriendelijk, en was blij met mijn acht kinderen. Ik kreeg een gratis toeristische trip door Rhenen: langs de Rijn, over de Bergweg, met “panorama” over de Valleï, enz. Nou, dat leek me wel! Mijn ideaal was lang geweest: een plaats in een bosrijke omgeving aan een echt grote rivier. Maar het venijn bleek weer in de staart te zitten, toen de pastoor zei: “We hebben voorlopig nog geen huis. Maar de pastoor had voor het ergste geval nog een troefkaart achter gehouden: een lid van het kerkbestuur, de heer Van Miltenburg, had nog een oude schuur. Wij er naartoe, schuin tegenover 't Kalkoentje. Het was een oude boerderij, jarenlang gebruikt als opslagplaats voor landbouwproducten en - in de zomer - ook als bivak voor gidsen en welpen. Die lagen er nu ook, te midden van hooi en stro. De pastoor vroeg wat ik ervan vond. Ik was sprakeloos en zei dat ik het advies van mijn vrouw wilde afwachten. Die moest er tenslotte met acht kinderen in wonen. Jos kwam en zei dat het wel kon. In tien minuten was de zaak beslist. Mijn vrouw is niet voor een kleintje vervaard!

We hebben uiteindelijk een jaar op Remmerden gewoond. En met plezier! Je was verstoken van veel geriefelijkheden die een moderne woning je biedt. Maar we hadden de ruimte.

's Morgens om 7 uur deden we ochtendgymnastiek op de grote deel. Op radiomuziek, onder leiding van Ab Gaubitz. Om half acht vertrokken we met zijn vijven op 2 of 3 fietssen naar de schoolmis. 's Winters was het dan nog donker. Op een keer werden we aangehouden door de politie. Niemand had licht op. Gelukkig was het een 'Roomse' agent, mijnheer Boos nog wel. Toen hij hoorde dat alles naar de katholieke school ging, liep het met een sissers af.

Kemperman woont, na een korte periode op Remmerden, de eerste jaren in de Emmalaan. Augustus 1956 verhuist hij naar de prachtige Villa Maria aan de Stationsweg. Die blijkt wel erg groot voor een bovenmeester.

De eerste jaren van de Cuneraschool

In 1952 kan de school dus beginnen. De eerste leerlingen komen binnen. Zes jaargangen verdeeld over drie leslokalen. Leermiddelen voor 6 klassen zijn er nog niet. Om de tijd te vullen worden er extra uitstapjes gemaakt. Ook heel leerzaam! In een krantenartikel uit 1969 vertelt Kemperman: “Toen ik in Rhenen kwam, had ik een onderwijzeres. Dat was juffrouw Van Gemert uit Wageningen. Ze bleef niet zo lang en vertrok eind 1953 naar Australië. Haar opvolgster werd juffrouw Dora Kruyssen. In 1959 werd ze mevrouw Van Dijk-Kruyssen.”

In het eerste schooljaar zijn er 54 leerlingen, waarvan acht kinderen van Kemperman zelf. Het valt in die beginjaren niet mee om voldoende leerlingen te krijgen. Naast zijn onderwijskundige kwaliteiten, heeft meester Kemperman daarom dus nog een belangrijke pré: zijn kinderen. Pas-

Afb. 3. De eerste en tweede klas in 1953. Achteraan: Bart Kemperman, Bertus Wegh, Theo Hoksbergen, Hans Kuipers, Jos van der Schaaf, Jan Peek, Janny Verwoert, Henk Stevens en Annie Peek. Vooraan: Wim Kemperman, Toon Hoefsloot, Peter van der Schaaf, Adrie Peek en Sjaak Hoksbergen. Andere namen zijn onbekend.

toor Vredendaal doet zijn uiterste best om alle katholieke gezinnen in Rhenen en omstreken de weg naar de nieuwe school te wijzen. Daaronder zijn ook de kinderrijke gezinnen Hoksbergen, Miltenburg en Stevens.

Twee jaar later verlaten de oudste leerlingen alweer de school. De traditie om een afscheidsfeest te organiseren voor die schoolverlaters, lijkt zijn oorsprong te hebben in

Afb. 4. Op bezoek bij de Paters van de Heilige Geest in Huize Fatima in Rhenen in 1953

1954. Uit dat jaar zijn enkele kleine foto's bewaard gebleven van een 'Schoolverlatingsfeest' in Esscharen. Blijkbaar was dit alleen voor de meisjes, want jongens zijn niet te ontdekken op de zwart-wit kiekjes. Het toont een groep blijde leerlingen die een dag doorbrengen op een boerderij. Er wordt buiten gegeten en het is hooitijd!

Jubileum

In 1954 viert Henk zijn 25-jarige jubileum als onderwijzer. Dat is aanleiding voor een groot feest, compleet met gedichten. Klas 3 en 4 droegen een gedicht voor.

Lieve Meester,

Vandaag nu eens geen schriften en geen pennen

Vandaag nu eens geen sommen of dictee

Vandaag wil ieder u eens hartelijk verwennen

Ter viering van uw zilv'ren jubilee.

Gij hebt voor ons nu vijf en twintig jaren

Geofferd al uw krachten en uw tijd

Gij hebt uzelf daarbij geen dag ooit willen sparen

Uw gaven onverpoosd aan school en jeugd gewijd.

Nu past het ons om u geluk te wensen

Al gaat die wens aan grote woorden mank

Afb.5. Het eerste schoolverlatingsfeest in 1954. Aan tafel! De oudere dame rechtsonder is de moeder van juf Kruyssen. Met de klok mee zijn verder nog herkend: Willy Veld, mevrouw Kemperman, Corry van Dijk, Truus Peek, juf Kruyssen, Joke Kemperman, Joke Robertz en Ada Kemperman.

*Veel van uw leerlingen zijn nu al grote mensen
Ook uit hun aller naam een hart'lijk woord van dank.*

*Dat Onze Lieve Heer uw arbeid rijk'lijk lone
En zeeg'ne in voorspoed en in vree
En eens de goede God U in zijn glorie krone,
Dat is tot slot ons aller vuur'ge bede.*

Villa Maria als dependance

De school groeit en is al snel te klein. Villa Maria biedt dan uitkomst. In de krant van 9 februari 1962 luidt de kop: "Geen plaats op de Cuneraschool, maar de eerste klas zit bij de meester thuis". Het artikel vervolgt: "Een subsidieaanvraag voor de toevoeging van een leslokaal aan de Cuneraschool. Dat is een van de punten op de agenda van de gemeenteraad in Rhenen. Een nieuw leslokaal is de vurige wens van de vier leerkrachten. Daar is tevens de hoop van 21 ouderparen op gevestigd. Want voor negen meisjes en twaalf jongens is geen plaats in de Cuneraschool. De drie lokalen zijn vol; er kan geen leerling meer bij. En omdat men de kinderen toch ook niet op het schoolplein kon laten staan, besloot Kemperman een ka-

Afb.6. Een groepsfoto in de stad, met linksonder mevrouw Kemperman en rechtsonder juf Kruyssen, met naast haar Willy Veld. Boven staan o.a. Ada Kemperman, Corry van Dijk, Truus Peek en Joke Robertz.

Afb.7. Nog een groepsfoto, bij de boerderij. Op de voorste rij: Joke Kemperman, Willy Veld, Truus Peek, dhr. Van Dijk met zijn hond. Staande: Mevrouw Kemperman, Corry van Dijk en helemaal rechts Ada Kemperman

mer van zijn woning tot leslokaal te laten inrichten. De juf van deze 21 leerlingen, mevrouw M. Kouwenhoven-van Loo, wil ook niet dat de leerlingen de dupe worden van het ruimtegebrek. Ze zegt: "Het is hier wel gezellig, een beetje romantisch zelfs, maar er is niet veel mogelijkheid tot ventilatie, zodat het er niet altijd even fris ruikt. De kamer heeft een oppervlakte van 20 vierkante meter. Er staan elf twee-persoons-bankjes in, een potkachelkje en een heel klein bureautje voor de juf."

Er is ook een garderobekast voor de jassen van de 22 leerlingen. Je kunt je voorstellen hoe dat ruikt als het regent. Ventileren is seizoensafhankelijk. 's Zomers gaat het nog wel, maar als het buiten koud is moet je oppassen dat de kinderen bij het raam geen kouvatten! Het blijft behelpen. Maar dat geldt ook voor het hoofdgebouw. Een combinatieklas van de tweede en derde klas vraagt veel van de leerkrachten.

In 1969 is de school uitgebreid tot vijf lokalen en zijn er in totaal vier leerkrachten.

Afb.8. Sneeuwpret in 1956. Enkele namen zijn bekend: Wim Kemperman op de slee, Sjaak Hoksbergen, Peter van der Schaaf, Loekie Wolf, Toon Hoefsloot, Henk Stevens en helemaal rechts Pim van Moorsel.

Afb.8. Een Ansichtkaart van Villa Maria uit 1930

Het eerste jubileum van de school

Op 28 februari 1965 bestaat de Cuneraschool 12,5 jaar. Een goede reden voor een feestje. Kemperman vertelt dat hij van nature een nuchtere persoon is, maar wel met hart en ziel verbonden aan het onderwijs. Een van zijn belangrijkste hobby's is het maken van letterraadsels. Die gebruikt hij in zijn lessen. De kinderen zijn er dol op. Kemperman heeft het in Rhenen uitstekend naar zijn zin. Hij raakt er door zijn werk aan vastgegroeid. Het was altijd al zijn wens om in een plaats te wonen met zowel bos als een rivier. Hij houdt van de natuur. Vaak, als het schemer wordt, stapt hij op zijn fiets om een ritje door de bossen te maken. Hij doet ook aan sport. In Borne was hij jarenlang voorzitter van de voetbalvereniging en sinds zijn 43ste tennist hij. Hij is ook bestuurslid van de tennisvereniging hier in Rhenen en lid van de technische commissie. Op school heeft Kemperman de klassen 5 en 6 onder zich. Gemiddeld zitten er per klas ongeveer 15 leerlingen. Hij ziet de voordelen van een combinatieklas. "Dit jaar gaan we voor het eerst werken met niveaugroepen."

Het jubileum wordt luister bijgezet met een door de leerlingen gezongen Heilige Mis en een receptie, waar als

Afb.10. Op de trappen van de kerk: Henk Kemperman met zijn zesde klas, ca.1965

Afb.10. Henk Kemperman krijgt een nieuwe fiets bij zijn jubileum in 1969. Hij is dan veertig jaar werkzaam in het onderwijs.

eerste spreker burgemeester Mr. Bosch van Rosenthal lovende woorden over Kemperman spreekt. Meester Kemperman krijgt als cadeau een verrekijker. De dag erna is er een parochieavond in het Eigen Gebouw aan de Eikenlaan, voor de pauze verzorgd door leerlingen en na de pauze door oud-leerlingen, alles onder leiding van meester W.J.M. Hutjes.

Herinneringen van Sjaak en Frank Hoksbergen

Sjaak (45 jaar in 1992) heeft wel eens horen vertellen, dat zijn oudste broer Theo als allereerste leerling van de Cuneraschool werd ingeschreven. Sjaak zelf zat er van 1953 tot 1959. Terugkijkend op die jaren herinnert hij zich de geborgenheid van een eigen wereldje. Hij zat in de klas bij juffrouw Kruijssen, bij meester Van Hal en bij meester Kemperman. En in zijn gedachten zien alle jongens er in die tijd hetzelfde uit in van "die bruine broekjes van Berends", de Rhenense tricotagefabriek. Voor en na schooltijd speelden al die belhamels op het schoolplein. Dat leverde hun vaak zwarte handen en knieën op. Er lag namelijk een soort kolengruis op het plein en als je dan viel, dan was je gegarandeerd vies en het deed ook nog behoorlijk pijn.

Kerk en school waren in die tijd nauw met elkaar verbonden. Dus Sjaak werd ook misdienaar en diende zelfs bij de 'Paters op de Hucht'. Maar de meeste indruk maakte de 'steentjesactie' van Pastoor Vredendaal. Het doel van die actie was geld in te zamelen voor de bouw van de nieuwe kerk. Vredendaal wilde naast een kerk ook een monument oprichten voor alle soldaten die op de Grebbeberg waren gesneuveld: De Gedachteniskerk. Bij Mosa liet hij kleine gele steentjes maken, die door het gehele land werden verkocht.

Een jaar nadat Sjaak de school had verlaten, kwam zijn broer Frank bij juffrouw Kruijssen binnen. De school was intussen zo gegroeid dat de eerste en tweede klas les kregen in Villa Maria. "Heerlijk zaten we daar, de openslaande deuren wijd open, uitzicht op de tuin."

Kemperman had zo zijn eigen ideeën over onderwijs. Hij

Afb. 12. Een voorbeeld van het beroemde letterspel van meester Kemperman

maakte zelf lesmateriaal voor de taal- en rekenlessen. Daarvoor was een duplicator nodig, een soort kopieermachine uit de jaren vijftig. Frank herinnert zich vooral de geur van het roze papier waarop meester Kemperman die lessen afdruckte. Hij moest er altijd even aan ruiken. Ook de kinderen van Sjaak en Frank vonden hun weg naar de Cuneraschool. In 1992 waren dat er al 13 in totaal.

Herinneringen van Dora Van Dijk-Kruijssen

Dora Kruijssen was niet de eerste juffrouw van de Cuneraschool. Toen ze echter de advertentie zag in het schoolblad, hoefde ze niet lang na te denken. Ze solliciteerde en Kemperman kwam eens kijken naar haar lessen. Dat beviel goed en ze werd aangenomen. Ze vond een kosthuis in 'Het Wapen van Hardenbroek' van de familie Lahey, het pand waarin nu de Bruna is gevestigd.

Op 1 december 1953 begint ze. Dat was het begin van een samenwerking die 17 jaar zou duren. Samen maken ze van de nood een deugd. Door het kleine aantal leerlingen per schooljaar, ontwikkelen ze al snel gedifferentieerde lessen, werken in groepjes, leerlingen die elkaar helpen. Het was er allemaal. Ja, die eerste jaren waren het mooist. Echte pioniers waren ze.

Financieel had de school het niet breed. Voor schoonmakers was er geen geld, dus deed mevrouw Kemperman dat, samen met enkele zusjes Peek en met mevrouw Van Zetten.

Wat haar het meest is bijgebleven is de brand van de RK kerk in mei 1954. Ze werkte net een half jaar in Rhenen. Daags ervoor was de dag van de Eerste H. Communie gevierd. Toen ze 's avonds langs de kerk liep, dacht ze met genoegen terug aan die mooie dag. Diezelfde avond brandde de kerk helemaal af. Zeer waarschijnlijk aangestoken. De dader was bekend bij de politie, maar bewijs

ontbrak.

Afscheid

Op 1 november 1972 bereikt Henk de pensioengerechtigde leeftijd. Op 31 oktober neemt hij afscheid van zijn collega's en de leerlingen. Het is feest op school die dag, maar met een vleugje weemoed. Er wordt gezongen door de leerlingen voor hun meester:

*U bromde weleens op de klas,
En werd ook wel eens kwaad
Toch leerden we heel veel van u,
En gaf ons goede raad.
Ook danken we uw lieve vrouw,
Voor ieder stond ze klaar
Een leuke band, een ongeval,
't was haar nooit te veel.*

Op zondag 5 november is er een eucharistieviering in de RK Gedachteniskerk met aansluitend een afscheidsreceptie in de hal van de kerk. Daar spreekt inspecteur Kuipers uit Driebergen. Kernwoorden zijn: "Hoed af voor het verleden, jas uit voor de toekomst". Al met al een prima promotie van het RK onderwijs in Rhenen.

Meester Kemperman zou meester Kemperman niet zijn als hij niet het laatste woord heeft. Hij schrijft een brief: "Even nakaarten over zondag 5 november. Wie dacht dat ik me zou gaan vervelen en wie dacht dat er spoedig een echtscheiding zou volgen omdat ik nu mijn vrouw steeds voor de voeten loop, die heeft het allebei - voorlopig al-

Afb. 13. Herinnering van juf Kruijssen uit 1957: Een dagje Schiphol. Het jaar is onbekend en de foto is van matige kwaliteit. Toch is het een bijzondere foto, omdat iemand alle namen heeft genoteerd: Globaal van links naar rechts, bovenaan beginnend, Juf Kruijssen, Ria van der Pol, Jos van der Schaaf, Bart Kemperman, Paul van der Schaaf, Henk Steevens (?), Paul Stevens, Coert Maris, Gijs Verhaar, mevrouw Kemperman, meester Kemperman, Peggy van Middelkoop, Marjan Kneepkens, Ria Snoeijs, meester Van Hal, Jan Burgers, Freek Verhaar, Jan Peek, Theo Hoksbergen, Bep Kemperman, mevrouw Peek, Bertus Wegh, Harry Vermeulen, Toon Hoefsloot, Riet Kemperman, Hetty Robertz, ... Burgers, Marius Maris, Peter van der Schaaf, Carla Wichers, Adri Peek en Josje Snoeijs.

Afb. 16. Het graf van Henk en zijn vrouw op begraafplaats Larikshof in Rhenen

De tekst op Henks bidprentje luidt:

*In onze herinnering blijft hij voortleven
als een mens met een warme belangstelling voor iedereen,
als een bijzonder man, vader, grootvader en overgrootvader,
als onderwijzer die vond dat elk kind op zijn school zijn volle aandacht
verdiende,
als een man jong van geest die in het onderwijs altijd vernieuwend bezig
was en tot op hoge leeftijd de laatste ontwikkelingen kon inschatten,
waarderen en bekritisieren,
als een man met een passie voor alles wat leeft, groeit en bloeit in Gods
vrije natuur,
als een man die ook na zijn werkzame leven een ieder wilde wijzen op het
belang van de instandhouding van planten, dieren en vogels,
als een man die spontaan zijn tranen de vrije loop liet bij het zien of voe-
len van vreugde en verdriet,
als echtgenoot van zijn Jos. Als woorden hem tekort schoten legde hij bei-
de handen op haar wangen en drukte een warme, zoete zoen op haar lip-
pen.
in onze herinnering blijft hij!*

thans - mis. Het gaat nog steeds goed op Villa Maria.”
Kemperman spreekt zijn waardering en dank uit voor de
vele warme woorden, het medeleven, de cadeaus, bloe-
men, brieven en telegrammen. Hij eindigt met de beste
wensen voor de Cuneraschool en iedereen die daarbij
betrokken is.

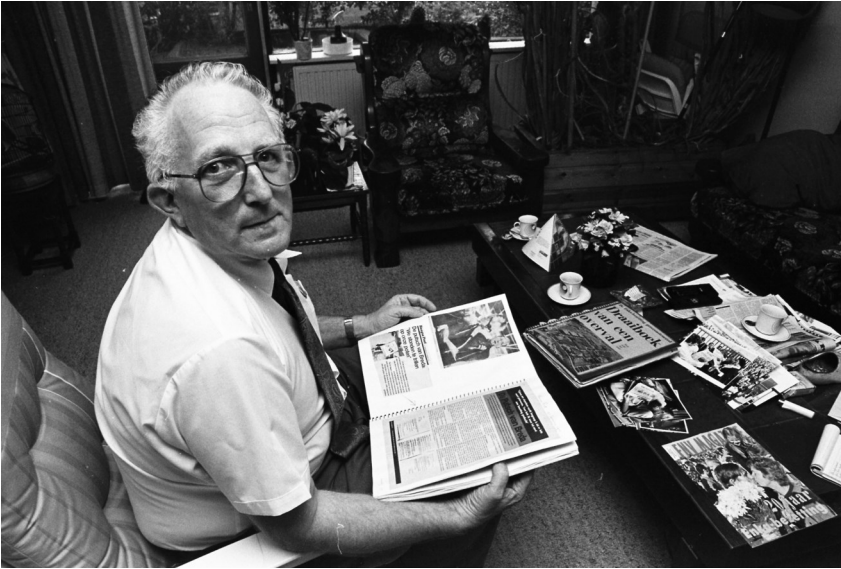
Afb. 14. Het afscheid van Henk Kemperman in 1972, met links mevrouw Kemperman

Henk overleed op 87-jarige leeftijd op 15 april 1995 te
Wageningen. De begrafenis was op 20 april 1995 in
Rhenen.

Afb. 15. De komende en de gaande man. Het nieuwe schoolhoofd Theo Peek overhandigt Henk Kemperman een cadeau namens het personeel.

Wie weet iets over...

Op de bijgaande foto, gemaakt op 7 augustus 1992, staat een man die vooral documentatie laat zien over de Enka fabriek. Mogelijk betreft het een reorganisatie in Ede?

Herkent iemand deze man, waar is deze foto genomen en waarom is deze foto genomen, ter gelegenheid waarvan? De naam Klaassen is een keer genoemd, maar niemand kan hem verder plaatsen. Mogelijk is de foto niet in Rhenen genomen, het is niet duidelijk.

Namens de Cord Otting werkgroep
Gerrit van Nieuwenhuizen

Reacties lezers

Geachte redactie,

Zeer blij ben ik bij het zien en lezen van een hele pagina met een mooie tekst en foto's in het fraaie tijdschrift, Dud Rhenen nr. 3 okt. 2022.

Geweldig, daarvoor veel complimenten en respect voor al het werk en inzet.

Mogelijk voor de toekomst meer aandacht voor mijn collega's in de volgende tijdschriften.

Groeten en veel dank,

Menk van de Vis, beeldend kunstenaar.

Zilveren Cuneraspeld Willem van Ommeren

Tijdens de Nieuwjaarsreceptie van de Gemeente Rhenen werd Willem van Ommeren naar voren geroepen door burgemeester Van der Pas aan het eind van zijn Nieuwjaarstoespraak.

Van der Pas reikte de eerste Zilveren Cuneraspeld van de gemeente Rhenen aan hem uit. Hij heeft zich 'op bijzonder verdienstelijke wijze langdurig ingezet voor de gemeenschap' vindt Rhenen.

Onder meer werden genoemd zijn werk als huisarts, voorzitter van de Vereniging Dorpsbelang Elst, van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken, van de Stichting Vrienden van de Cunerakerk enz. enz.

Namens de HVOR feliciteren we Willem van Ommeren met zijn onderscheiding

Foto: Jan van de |Brink, detail

Kunstenaars in Rhenen: Willemien Schouten

Willemien Schouten is in 1972 geboren in Bovensmilde. Na enige omzwervingen kwam zij terecht in Rhenen waar zij een atelier aan huis heeft aan de Bantuinweg. Hier schildert zij met name portretten en geeft zij teken- en schilderlessen. Haar opleiding tot leraar beeldende vorming volgde zij aan de Hogeschool Windesheim in Zwolle. In diezelfde plaats volgde zij ook een opleiding presentatietechnieken.

Portret voor de raadsaal van Rhenen

In Rhenen leerde een groter publiek haar werk kennen toen haar portret van Koning Willem Alexander werd uitgekozen voor de raadsaal van het gemeentehuis, iets waar ook in de pers aandacht aan werd besteed. Voorheen hing in de raadsaal een foto van de koning, maar die was niet meer actueel. Zes Rhenense kunstenaars werden benaderd om aan een wedstrijd mee te doen om een nieuw portret van de koning te vervaardigen. De enige twee randvoorwaarden waren dat het een bepaald (groot) formaat moest hebben en gelijkend moest zijn. Het leverde uiteenlopende doeken op, maar een professionele jury oordeelde unaniem dat het portret dat Willemien maakte de eervolle plaats in de raadsaal zou moeten krijgen. Zelf legt Willemien uit

dat zij een portret wilde maken dat de koning ook vooral als mens en vader van een gezin toont. Zij heeft lang gezocht naar een foto die ge-

schikt was om te gebruiken tijdens het schilderproces. De foto die zij koos toonde een vriendelijke en liefdevolle man en zo heeft zij de koning op haar schilderij neergezet.

Portretten

Ondanks uitstapjes naar andere onderwerpen om te schilderen, komt Willemien altijd weer terug bij het onderwerp de mens, oftewel het portretschilderen. Tijdens een bezoek aan haar atelier vertelt zij hoe de mens haar boeit. Diens persoonlijkheid die uit zoveel lagen bestaat. Zij probeert juist dat in een portret in verf te vatten. Als zij een portretopdracht krijgt dan encenseert zij een gesprek met de persoon die zij gaat schilderen. Tijdens dit gesprek observeert zij haar model en maakt zij tientallen foto's. Snapshots, die dienen als voorstudies. Daar blijken er uiteraard ook veel van bewogen, maar van de bruikbare foto's maakt zij een selectie van twee of drie waarvan zij denkt dat ze die persoon goed hebben gevangen, maar die een heel uiteenlopende kant van die persoon kunnen laten zien. De opdrachtgever speelt een rol in de bepaling van de keuze welke foto als voorbeeld voor het te schilderen portret dient. Op die manier is de opdrachtgever ook betrokken bij het proces.

Een passie voor lesgeven

Willemien heeft een grote liefde voor lesgeven. Zij vertelt hier ook gepassioneerd over: "Mensen weten niet wat ze kunnen, maar als je ze tijdens schilderlessen de praktische en technische handvatten geeft om mee te werken dan zien leerlingen dat ze veel meer in hun mars hebben dan zij zelf hadden kunnen bedenken. Zij zien het terug in hun eigen kunnen en in het resultaat van hun schilderen. Ook ervaren mensen dat ze door studie en oefening hun niveau steeds verder omhoog kunnen brengen. Want door technische vaardigheden aan te leren en kennis uit te breiden kom je tot ontwikkeling in je werk. Niet zelden zie ik hoe mensen

zichzelf blijven verbazen en dat is fantastisch om te aanschouwen. Schilderen is een vak. En als je dat kunt doorgeven geeft dat veel voldoening, want dan help je mensen talent te ontwikkelen". Wat Willemien jammer vindt is dat mensen niet zelden hun onbevangeheid kwijtraken door bijvoorbeeld 'arm' kunstonderwijs. Kunstonderwijs dat vooral inzet op het creëren van kunst als afspiegeling van een persoonlijke emotie. Zij zegt niet dat zij vindt dat dat niet goed is, maar signaleert wel dat het verschrikkelijk moeilijk is om je schildertechnisch verder te ontwikkelen als er geen goede basis van techniek is. De kans om dan vast te lopen en vervolgens ontmoedigd te raken, terwijl je wel heel graag zou willen schilderen, is groot. Het is beter de leerling eerst te leren goed te kijken, zodat deze bijvoorbeeld proporties ziet. Dan pas kom je op schilderen van wat je ziet, en niet, zoals ook veel te vaak gebeurt, van wat je denkt te zien. Vergelijken of perfectionistisch willen zijn is ook niet de beste insteek als je aan een leerproces begint. Op die manier verlies je ook de onbevangeheid om aan het werk te gaan, want hoe dan ook blijft ontwikkeling altijd een proces. Er is geen eindpunt. Een leerproces moet je kunnen accepteren, want zonder hobbels is er ook geen vooruitgang. Of, zoals Willemien het stelt: "Schilderen is gewoon hard werken. Je moet het leerproces dan ook kunnen waarderen, maar het resultaat moet jou uiteindelijk natuurlijk ook een gevoel van tevredenheid geven". Willemien biedt ook schilderconsulten aan. Dat is een leuke manier om vooruit te komen met een tekening of schilderij waar je zelf, thuis bijvoorbeeld, mee aan het werk bent. Stel, je komt niet verder maar je komt er zelf niet uit waarom je niet verder komt, dan is een schilderconsult een goede manier om te kijken hoe je uit die impasse kunt komen.

Uit het HVOR-bestuur

Gedurende de zomer en het najaar heeft er weer een groot aantal activiteiten plaatsgevonden waar de HVOR bij betrokken was. Niet alleen de HVOR, maar ook de aan ons nauw gelieerde stichting 'Slag om de Grebbeberg'.

Zo heeft in de zomermaanden de wekelijkse historische dinsdagmorgens op de Kuilweg, die in een steeds grotere behoefte lijkt te voorzien, even stilgelegen. Ondanks het gegeven dat een behoorlijk aantal soosleden ons de afgelopen 2 jaar is ontvallen, zien we het aantal bezoekers behoorlijk toenemen. Frappant, of juist ook niet, is dat we ook veel oud-Rhenenaren tegenkomen..

In het weekend van 10/11 september vond de Open Monumentendag plaats. In ons vorig nummer maakte ik daar al gewag van. De organisatie kwam wat laat op gang. De inbreng van de HVOR was een lezing in de Cunerakerk door de heer ing. L.J.B.M. Klaus uit Amerongen. Het onderwerp was 'Het Rampjaar 1672'. Zowel Rhenen als Amerongen hebben hier 350 jaar geleden veel last van ondervonden. Het voortbestaan van de Republiek was uiterst onzeker geworden. Dankzij grote inspanningen konden de aanvallende partijen verdreven worden, aldus de spreker.

Versijning van het boek 'Verdwenen uit Rhenen' en de HVOR-inbreng

Zoals bekend is in 2021 door toedoen van de stichting 'Slag om de Grebbeberg' het rapport verschenen over de tijdens de Tweede Wereldoorlog vermoorde Joodse Rhenense inwoners. De onderzoekers, de samenstellers van het rapport en de auteurs van het boek zijn allen lid van de HVOR. Op 29 september vond in een overvolle Gedachteniskerk de presentatie van het boek plaats dat op basis van dit rapport is gemaakt, getiteld 'Verdwenen uit Rhenen ...' O.a. vele nazaten van de destijds vermoorde inwoners waren hierbij aanwezig. Het eerste exemplaar werd aangeboden aan wethouder Poortinga. Sedertdien is het boek in de verkoop genomen door verschillende winkels in Rhenen, Veenendaal, Wageningen en Kesteren tegen de verkoopprijs van € 23. Het boek is ook rechtstreeks bij de HVOR te bestellen.

In oktober 2021 is Jumbo in nauwe samenwerking met de HVOR en het Stadsmuseum Rhenen een actie gestart waardoor een prachtig historisch fotoalbum kon worden samengesteld van Rhenen.

Op deze manier werd het historisch erfgoed van Rhenen opnieuw onder de aandacht gebracht en beleefden veel inwoners plezier aan het verzamelen van historische foto's uit vervlogen tijden.

In vervolg op deze succesvolle actie startten wij met de HVOR en het Stadsmuseum een nieuwe actie met de Jumbo om (6 verschillende) koffiemokken te verzame-

len met Historische afbeeldingen van Rhenen. Opnieuw brengen we hiermee ons historisch erfgoed onder de aandacht.

Daarnaast biedt de Jumbo haar klanten de mogelijkheid aan om te sparen voor het inmiddels bekende Jumbo Historisch Album Rhenen, nu met de foto's al afgedrukt in het boek zelf. De klant ontvangt dus een compleet fotoboek met foto's. (Dit wel zolang de voorraad strekt!)

Lezingen

Het najaarsprogramma omvatte 3 avonden in de hal van de Gedachteniskerk in september, oktober en november. Voor het eerst is de catering, koffie- en wijnvoorziening voor deze avonden in eigen hand gehouden. Harry en Joke Rebergen, Jan Lieuwe, Teus van Doorn en Wil Otten bemensen het team dat dit voor zijn rekening neemt.

Last but not least.... onze huisvesting

Sinds kort zijn er wat meer concrete gesprekken met de gemeente mogelijk, maar het is inmiddels ook vijf voor twaalf. Na lang zoeken zijn we uitgeput over de mogelijkheden binnen Rhenen, waardoor we aangewezen zijn/blijven op het voormalige Rondeel. Het aanbod van 't Brandweer d.d. 15 november jl. (commercieel tarief en voorwaarden) past bij lange na niet binnen de mogelijkheden van de HVOR. We hebben de gemeente dus nodig wil de 115-jarige HVOR blijven voortbestaan. De gemeente blijft om de hete brei heen draaien, beseft wellicht nu pas in welke onmogelijke positie zij de HVOR gebracht heeft en ziet zelf ook geen oplossing binnen de geijkte gemeentelijke paden. Daarbij speelt ook dat het museum plotseling belangstelling heeft voor dezelfde ruimte als waar wij het oog op hebben laten vallen. Vooralsnog is er geen oplossing en dreigt uitzetting, want nog deze maand volgt de notariële overdracht van de gemeente aan 't Brandweer. Op 22 november jl. hadden we het laatste gesprek. De gemeente had zich niet goed voorbereid op het gesprek, de offerte van 't Brandweer was niet juist geïnterpreteerd, waardoor nader beraad binnen de gemeente noodzakelijk werd geacht. We hebben er wel op aangedrongen dat er dan wel iets concreets op tafel moet komen en dat we niet aan het ronddraaien blijven. Zoals geschreven, genoemd gesprek was 22 november. We schrijven nu 8 december en hebben nog steeds niets vernomen.

Het bestuur hoopt dat u allen van goede feestdagen hebt kunnen genieten en dat we een mooi verenigingsjaar 2023 tegemoet kunnen zien.

Vroeger en nu

Kees Waiboer en Leo Schoonhoven

Het karakteristieke witte kerkje van de Oud Gereformeerde Gemeente in Nederland aan de Boslandweg in Achterberg, ook wel het 'klompenkerkje' genoemd, heeft enkele jaren geleden plaatsgemaakt voor een aanmerkelijk groter kerkgebouw. Het oude kerkje was te klein geworden voor de naar schatting 250 gemeenteleden.

In 1841 werd ds. Ledeboer door de Hervormde Synode uit zijn ambt gezet omdat hij zich niet kon verenigen met de Reglementen van de Nederlands Hervormde Kerk van 1816.

Rond 1890 hebben volgelingen van ds. Ledeboer ('Ledeboerianen') niet ver daarvandaan in een schuur kerkdiensten gehouden, maar al vrij snel namen een inwoner van Rhenen, een van Lienden en een van Opheusden het initiatief een stenen kerkgebouw neer te zetten. De schuur was wellicht niet langer bruikbaar en zo kwam het witte kerkje tot stand. Voor de inwijding kwam er een predikant uit Terneuzen.

Kerkgangers uit Opheusden, Lienden en Tiel vonden de weg naar Achterberg. Het is enige tijd eigendom geweest van drie leden van de kerkgemeenschap, maar sinds 1924 is het eigendom van de kerkelijke gemeente.

Momenteel is er geen vaste predikant meer en worden er leedsdiensten gehouden.

Af en toe is er een (gast)predikant. Ook een *lerend ouderling* (aanstaand predikant) kan voorgaan.

(Bron: Piet Onink en Henk Deys, Geloven in Rhenen)

Colofon

Oud Rhenen

Historisch tijdschrift Oud Rhenen is een uitgave van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken en verschijnt driemaal per jaar. De redactie nodigt auteurs uit om artikelen te schrijven over de geschiedenis van Rhenen en omstreken. De redactie van het tijdschrift wil een bijdrage leveren aan 'het debat zonder einde': de geschiedschrijving en die van Rhenen en omstreken in het bijzonder. Het is bestemd voor een breed cultuurhistorisch geïnteresseerd publiek. De redactie nodigt eenieder uit tot publiceren.
Jaargang 42, nummer 1, 2023.

Uitgave

Van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken (HVOR).

Redactie

Conchita de Jong, Pieter Vis,
Redactie-assistent, Ellen Vlak-Derksen

Redactie-adres

P/a Trambaanweg 4, 3911AH Rhenen
redactie@oudrhenen.nl
Tel: 06-51 76 41 34

Aan dit nummer werkten mee

Hans Blankestijn, Jan Maarten Doorman,
Conchita de Jong, Gerrit van Nieuwenhuizen,
Leo Schoonhoven, Pieter Vis, Just Vlak,
Kees Waiboer

Opmaak

Pieter Vis

Basisontwerp

Michel Backus ('Idee en Ontwerp', Rhenen)

Lidmaatschap Vereniging

De contributie voor lid/abonnee jaargang bedraagt € 23,50 (leuk 'Rhenens' cadeautje!) en het lidmaatschap gaat per direct in. Gaarne betaling van de contributie op bankrekening nummer NL70 INGB 0001211163 onder vermelding van 'nieuw lid per (datum)'. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd. Opzeggen kan tot 4 weken voor het einde van het verenigingsjaar dat loopt van januari tot december. Het lidmaatschap geldt voor een echtpaar (partners).

Bestuur

Voorzitter, Henk van den Berg
Secretaris, Gerrit van Nieuwenhuizen
Penningmeester, Reijer van der Meijden
Bestuursleden, Kees Waiboer, Lex Mulder,
Anton de Ridder, Dick van Laar, Nees van den Oosterkamp.
PR & Communicatie, vacature

Erevoorzitter: Henk Deys

Ereleden: Pim Strous, Willem van Ommeren,
Piet Hovestad

Secretariaat

Ir. G.H. van Nieuwenhuizen. Rozenlaan 72,
3911 DX Rhenen, tel: 0317 - 614 273
info@oudrhenen.nl

Ledenadministratie

Jaap Klootsema, tel: 0317 - 741 203

Website

www.oudrhenen.nl
info@oudrhenen.nl
Webmaster: A. Verhagen

Werkgroepen

Werkgroep Achterberg, Anton de Ridder
Werkgroep Archeologie, Hans Gadellaa
Werkgroep Beeldbank, Gerrit van Nieuwenhuizen
Werkgroep Bibliotheek, Pim Strous
Werkgroep Elst en Remmerden, Dick van Laar en Nees van den Oosterkamp
Werkgroep Genealogie en heraldiek, Ad de Jong
Werkgroep Sociëteit, Bartho Kobus, Kobus van Ingen
Werkgroep Virtueel Rhenen, Pieter Vis
Vrouwen van Rhenen, Henny Boor, Mirjam Groenendijk

De redactie heeft getracht alle rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Indien iemand meent dat zijn rechten niet zijn gehonoreerd, kan hij/zij contact opnemen met het secretariaat.

Druk

Drukkerij Drukzo

Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Verantwoording

Prince Rupert

Bronnen

- Blok, P.J. 1928. Michiel Adriaansz. De Ruyter. Martinus Nijhoff 's-Gravenhage. Blz. 333-353.
- Bruijn, Jaap R. e.a. 2011. De Ruyter Dutch admiral. Protagonists of History in International Perspective. Karwansaray Publishers. Blz. 96-139.
- Deys, Henk. 2000. Rhenen en het Rampjaar 1672. Oud Rhenen 19 (1), blz. 5-21.
- Deys, Henk. 2009. De landaanwas en de hovenierswoning, behorend bij het Koningshuis te Rhenen. Oud Rhenen 28 (1), blz. 5-12.
- Panhuysen, Luc. 2009. Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ont-snapte. Uitgeverij Atlas. Amsterdam/Antwerpen. Blz. 1-480.
- Spencer, Charles. 2007. Prince Rupert The last cavalier. Weidenfeld & Nicolson London. Blz. 1-430.
- Warburton, Eliot. 1849. Memoirs of Prince Rupert, and the cavaliers. Vol. III. Chapter IV. Richard Bentley. Publisher in Ordinary to Her Majesty. blz. 417-513.
- Wikipedia/Wikimedia.
- Arolsen Archief
- Diverse websites: Wiewaswie, Delpher, Geni, Joods Monument, Joods Cultureel Kwartier, etc.
- Kamp Westerbork
- Stadsarchief van Amsterdam
- Strous, W.H. 2009. Joods Rhenen: 1634-1916. Verdwenen maar niet vergeten, HVOR uitgave, 9600
- Vlak, J.M., B.W. van Laar, W.H. Strous. 2022. Verdwenen uit Rhenen. Joodse Oorlogsslachtoffers: een naam, een gezicht, een verhaal, 124pp. Uitgave Stichting 'Slag om de Grebbeberg', Rhenen
- Yad Vashem Archief, Jerusalem, Israël

Het Joods pension van de gezusters Klein in Rhenen
Bronnen

SPECIALITEITEN
SMITS
 SINDS 1992

Herenstraat 16
 3911 JE Rhenen
 0317 · 615 563
info@smitsspecialiteiten.nl

Tapijt!
 dat voel je, dat beleef je.

endless cunera
www.cunera.nl
 tel. (0317) 619 001

DICK VAN LAAR
 BOUWKUNDIG ONTWERP - EN TEKENBUREAU B.V.

Wij verzorgen complete aanvragen ten behoeve van:

- nieuwbouw, verbouw, restauratie, renovatie,
- milieuvergunning, vergunning brandveilig gebruik;
- indien gewenst met bodemonderzoek, bestek en toezicht tijdens de bouw en onafhankelijk bouwkundige advisering

Elsterstraatweg 83, 3922 GE Elst (Utr)
 tel: 0318- 47 25 22, fax: 0318 - 47 22 16
info@botdickvanlaarbv.nl www.botdickvanlaarbv.nl

De Groene Kamer
 N A T U U R V O E D I N G

Groen begint hier!

www.degroenekamerrhenen.com
 Herenstraat 68, Rhenen 0317-612138

JUMBO IS DE GOEDKOOPSTE BIJ JOU IN DE BUURT!

Dankzij onze Laagste Prijs Garantie weet je zeker dat je nooit te veel betaalt voor je dagelijkse boodschappen. Daar kun je op vertrouwen. En mocht je toch nog ergens anders in de buurt een artikel tegen een lagere vaste prijs vinden? Dan passen wij die prijs aan en krijg je dat artikel gratis.

Zo is en blijft Jumbo elke dag Euro's Goedkoper

ELKE DAG EURO'S GOEDKOPER

JUMBO

Mostert

Rhenen, Plantsoenstraat 69, Maurik, Raadhuisstraat 54

Kijk voor de spelregels van de Laagste Prijs Garantie op Jumbo.com

van Hees Salon

HAIR • BEAUTY • HAARWERK

FACEBOOK
Like onze bedrijfspagina: "Van Heessalon"
• Blijf op de hoogte van de nieuwste producten
• Enjoy onze belevenissen in onze ontwikkeling
• Profiteer van like en win acties

LEERSUM
ma: 13.00 - 18.00 uur
din: 09.00 - 18.00 uur
wo: 09.00 - 18.00 uur
do: 09.00 - 18.00 uur
vrij: 08.30 - 20.30 uur
za: 08.00 - 15.00 uur

Rijksstraatweg 231
3956 CN Leersum
0343 454 056

MOROCANOIL

RHENEN
ma: 13.00 - 18.00 uur
din: 09.00 - 18.30 uur
wo: 09.00 - 18.30 uur
do: 09.00 - 18.30 uur
vrij: 08.30 - 20.30 uur
za: 08.00 - 15.00 uur

Herenstraat 23
3911 JB Rhenen
0317 614 248

DUPIA MILANO

info@vanheessalon.nl
www.vanheessalon.nl

Wij denken niet in cijfers maar in loyaliteit

Jaap van Lienden
Adviseur

Familiebedrijvigheid is ons DNA

persoonlijk | gedreven | onderscheidend

FINANCIËEL | BELASTINGEN | PERSONEEL

Van Lienden & Kooistra

vlkadviseurs.nl Rhenen | Barneveld | Eefde

Tank & Scheur

T&S Exploitatie, Tank en Scheur, exploiteert onbemande tankstations. Bij deze tankstations kunt u 6 dagen per week 24 uur per dag terecht met heel aantrekkelijke kortingen.

Indien u voor minimaal 20 liter bij ons tankt en uw gegevens achterlaat in onze brievenbus, maakt u kans op 10 x 50,00 cash per twee maanden. Dit wordt uitgereikt met een hapje en drankje.

Tevens kunt u ons vinden via onze facebookpagina Tank & Scheur.

Tank & Scheur • Remmerden 2, Rhenen
Tank & Scheur • Deventerweg 80a, Laren (GLD)

T: 0317 612821 • F: 0317 616073 • E: info@tankenscheur.nl • zondag gesloten